Pravěké osídlení v okolí velkomoravského kostela ve Starém Městě – „Špitálkách“

Prehistoric occupation near the Great Moravian church in Staré Město – “Špitálky”

– Jaroslav Bartík*, Tomáš Chrástek –

KEYWORDS

Moravia – Lengyel culture – Corded Ware culture – Urnfield culture – Great Moravia – Settlement patterns

ABSTRACT

A rescue excavation was carried out in the Staré Město – “Špitálky” location in 1949–1950 by J. Poulik who examined an enclosed sacral area with the remnants of a Great Moravian church and a smaller inhumation cemetery containing more than 40 graves. The church and the immediate surroundings later became part of a national cultural monument. A new evaluation excavation took place there in 2020 in connection with its complex revitalisation and focused on the area north of the church’s foundations. The survey proved that although neither the ecclesiastical area nor the cemetery continued in this direction, it did document intensive prehistoric occupation. Besides the settlement features (Moravian Painted Ware culture – MPWC, Urnfield culture – UFC), two graves were also discovered. Based on the inventory and funeral rite, one grave can be dated to the final phase of the Corded Ware culture while the other is represented probably by a UFC pit cremation burial. The study assesses the newly uncovered archaeological situations set in the context of the settlement structure in the Staré Město area in the individual prehistoric periods.

1. Úvod

Katastr Starého Města u Uherského Hradiště představuje jednu z nejintenzivněji člověkem osídlených oblastí na celé jihovýchodní Moravě. Díky vyvýšené poloze nad řekou Moravou, a navíc strategickému umístění na trase dálkových komunikací bylo Staré Město opakovaně osidlováno už od starší doby kamenné (souhrnně Galuška 2000; Vaškových 2004). Významného vrcholu zde dosáhly lidské aktivity především v období zemědělského pravěku a posléze pak v raném středověku, kdy v tomto prostoru vzniklo jedno z mocenských center Velké Moravy (Galuška 2001; 2014a). Katastr Starého Města je členěn do velkého množství tratí, přičemž téměř každá z nich má svoji svébytnou archeologicky bohatou minulost. Z pohledu rozsahu archeologických výzkumů a množství získaných dat se k nejvýznamnějším řadí bezesporu i lokalita „Špitálky“, rozprostírající se na tzv. Velehradské ostrožně, jež tvoří celou jihozápadní část Starého Města. Od východu je ostrožna omezena tokem potoka Salaška, ze severu hlavní silnicí na ul. Brněnská, na západě tratí „Za Starou příkopou“ a jižní hranici lemuje vyvýšený břeh dnes slepých ramen řeky Moravy, včetně níže položené tratě „Niva“. Prostor staroměstských „Špitálek“ v širším slova smyslu se však dělí ještě na několik dílčích tratí (obr. 1). Nejrozměrnější severní až severovýchodní část lokality je dnes polohou „Na Špitálkách“ (včetně tzv. „Cvičiště“ na jejím SV okraji). Západní okraj pak představuje samotná poloha „Špitálky“ v užším slova smyslu (s pozůstatky velkomoravského kostela s pohřebištěm). Na ni pak navazují z jihu a východu další menší tratě, a to „Přední kruhy“, „Myklíkovo naleziště“, „Čertův (Čertůj) kút“ a „U Dráhy“ (Hrubý 1965, 15, obr. 2). Historie archeologických objevů a výzkumů ve výše nastíněném prostoru sahá už do poslední třetiny 19. století. Archeologické nálezy zde při různých příležitostech získávali M. V. Trapp, F. Myklík (1890) a I. L. Červinka (1897), na které později navázal K. Hanák (1931; 1939), A. Zelnitius (1934; 1939) a V. Hrubý (1939). Na základě jejich aktivit zde bylo prokázáno kromě raně středověkého sídliště a pohřebiště také osídlení z mladého paleolitu, staršího i mladšího neolitu, téměř celé doby bronzové a halštatu (Galuška 2000; Vaškových 2004).

Do povědomí široké veřejnosti se ovšem „Špitálky“ dostaly zejména díky objevu pozůstatků velkomoravské církevní architektury, které zde byly prozkoumány v letech 1949–1950 Archeologickým ústavem ČSAV v Brně pod vedením J. Poulika (1955). Základové zdivo kostela se dochovalo jen v negativu, přičemž záchranným výzkumem se podařilo odhalit pouze severní polovinu stavby. Její jižní polovina byla zničena v souvislosti se strojovým dobýváním šterku z profilu terasy již zmíněného slepého ramene řeky Moravy (obr. 2: A). Na základě dochovaných úseků základového zdiva je předpokládáno, že chrám měl

* Corresponding author – E-mail address: bartik@arub.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0621-05>

Received 12 February 2021; received in revised form 14 April 2021.
Available online 30 June 2021.

Copyright © 2021 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

obdélníkovitou loď, uzavřenou na východní straně polokruhovitou apsidou a na západě narthexem. Celkové rozměry stavby činily 18,5 m na délku a cca 8 m na šířku. Vnitřní prostor lode pak mělo členit ještě 6 podpěr (obr. 3). Nedaleko od severovýchodního nároží kostela se nacházely dvě maltové kry, jedna nepravidelná a druhá kruhovitá o průměru okolo 1,6 m, a studňovitá jáma hluboká 3,3 m, jejíž dno bylo vyloženo dřevěnými deskami. Podél severní stěny kostela bylo objeveno ještě několik menších kůlových jam (Poulík 1955). Pro nálezoitou situaci je pak uváděno několik možných interpretací, které zde předpokládají výskyt baptisteria nebo přístavby (kombinující dřevěné a zděné typy konstrukce), která mohla sloužit jako skevofylakion (cf. Poulík 1950, 309–310; Klanica 1985, 116; Galuška, Poláček 2006; Galuška 2014b, 81; Macháček 2014, 96). Ve vzdálenosti 5,9 m severně a 2,8 m západně od lodi kostela se nacházel žlábek interpretovaný jako relikt dřevěného ohrazení (o rozměrech cca 21 × 17,5 m) vymezujícího sakrální areál, jehož průběh respektovala i většina prozkoumaných hrobových jam (obr. 3). Na přiléhajícím pohřebišti se podařilo prozkoumat více jak čtyři desítky kostrových hrobů, z nichž některé disponovaly bohatou výbavou (např. stříbrné nebo zlaté náušnice a gombíky, železné ostruhy, nože, kování rakví, stříbrná kruhovitá plaketa s vytepaným reliéfem jezdce se sokolem – tzv. „sokolník“ a další). Kostel na „Špitálkách“ měl vznikat ve dvou stavebních fázích a díky některým stavebním prvkům je dáván do souvislosti s byzantskou kulturně-náboženskou sférou. Počátek jeho výstavby je ovšem kladen na základě výbavy některých hrobů už do průběhu první poloviny 9. století (Poulík 1955; Galuška, Poláček 2006, 102; Galuška 2014b, 76, 81).

Vzhledem k významu objevu byla lokalita v roce 1958 vyhlášena kulturní památkou a od roku 1969 je společně s dalšími pozůstatky sakrálních velkomoravských staveb v prostoru staroměstsko-uherskohradištské sídelní aglomerace zapsána jako národní kulturní památka (dále jen NKP), kterou má ve správě Slováké muzeum v Uherském Hradišti. Od 50. let 20. století na parcele v okolí negativu základů kostela žádný archeologický výzkum neprobíhal (pomineme-li dokumentaci nelegálních recentních zásahů a černých skládek; Vaškových 2005). To se změnilo až v roce 2020, kdy v souvislosti s revitalizací prostoru¹ v okolí pozůstatků sakrálního areálu provedli archeologové Slovákého muzea zjišťovací výzkum. Jeho hlavním cílem bylo v rámci komplexní proměny vizuální podoby lokality zpřístupnit a prezentovat veřejnosti dosud neprobádanou část NKP.² Archeologický výzkum v roce 2020 byl situován v prostoru severní poloviny parcely č. 240/431 (obr. 2) přiléhající k ploše již dříve prozkoumané J. Poulíkem (odděleno pouze 1–2 m širokým kontrolním blokem). Nově tak byla odkryta plocha o velikosti 27 × 18 m (obr. 3), v rámci níž se podařilo identifikovat více než dvě stovky zahloubených objektů, jejichž dokumentace přinesla nové informace zejména o pravěkém osídlení lokality. Jednou z hlavních výzkumných otázek formulovanou před zahájením výzkumů bylo přesto ověření možné existence určité formy zázemí či pokračování kostrového pohřebiště v prostoru severně od ohrazení velkomoravského kostela. Studie prezentuje primární výsledky nově realizovaného archeologického výzkumu, které jsou zde zasazeny do kontextu dosavadního modelu vývoje lidských aktivit v prostoru NKP a v případě jednotlivých pravěkých komponent i do kontextu sídelní struktury na katastru celého Starého Města.

Obr. 1. Poloha zájmové lokality v kontextu traťových názvů na katastru Starého Města. Grafika T. Chrástek.

Fig. 1. Position of the area of interest in the context of location names in the cadastral map of Staré Město. Graphic design by T. Chrástek.

Obr. 2. Staré Město – „Špitálky“. Pohled na lokalitu v průběhu archeologického výzkumu v roce 2020 (A). Detailní snímek nově prozkoumané plochy (B). Foto T. Chrástek.

Fig. 2. Staré Město – „Špitálky“. View of the site in the course of the archaeological survey in 2020 (A). Detailed image of the newly examined area (B). Photo by T. Chrástek.

Obr. 3. Plán lokality z pohledu jednotlivých chronologických horizontů. Grafika T. Chrástek.

Fig. 3. Plan of the site depicting the individual chronological horizons. Graphic design by T. Chrástek.

2. Výzkum v roce 2020

2.1 Metodika výzkumu

Nová etapa archeologického výzkumu proběhla na „Špitálkách“ v červenci a srpnu 2020. Před samotným terénním odkryvem bylo provedeno několik ručních zkušebních sond, které měly za cíl ověřit charakter a mocnost nadložních sedimentů a napomoci tak co nejefektivněji naplánovat postup a způsob skrývky. Z povrchového průzkumu lokality a provedených sond bylo zřejmé, že svrchní část pokryvných sedimentů je tvořena

navážkami silně promíchanými se stavebním odpadem, které sem byly nelegálně navezeny z přiléhající průmyslové zóny (obr. 2: A). Zjištěno bylo také několik hlubších terénních zásahů vyplněných černými skládkami (obr. 2: B). Vzniku této situace napomohlo zřejmě i dřívější rozdělení parcely NKP plotem na dvě poloviny, přičemž severní z nich byla po dlouhá léta volně přístupná z výše vzpomínané průmyslové zóny, a nebyla udržována. S ohledem na tato zjištění bylo ustoupeno od původně plánované geofyzikální prospekce a také od ručního skrývání nadložních sedimentů. K jejich odstranění bylo využito mechanizace, a to až na úroveň spodní části světlehnědé vrstvy jílovitého písku (kontext 105), který již nasedal na geologické podloží (obr. 4: B). To bylo v ploše výzkumu tvořeno převážně jemným světle žlutým pískem, který na některých místech prostopovaly štěrkové polohy či tenké vrstvy rezavohnědého písku. Dále už pokračoval výzkum formou ruční exkavace sedimentu završenou začištěním zkoumané plochy na geologickém podloží. Uvedený typ podloží se promítnul rovněž do charakteru výplní zahloubených objektů, které byly tvořeny především písčitou frakcí s nevýrazným zabarvením do šedé či tmavě hnědé barvy (jen v několika málo případech byla výplň objektů výrazněji tmavší než okolní podloží). V této souvislosti bylo přikročeno k přesívání výplní zahloubených objektů přes síto o velikosti ok 8 mm. Aplikace této metody umožnila získat předměty velmi drobných rozměrů, které by běžným překopáváním mohly uniknout, což by v případě některých období (např. mezolitu) mohlo vést ke značnému zkreslení výsledků výzkumu z pohledu reálné přítomnosti nebo intenzity osídlení (cf. Škrdla et al. 1999). Z vybraných objektů byly odebírány také vzorky sedimentu na proplavení za účelem získání paleobotanického materiálu a nejdrobnější frakce artefaktů. Jednalo se především o zásypy jam, které obsahovaly větší množství archeologického materiálu. Výplně hrobových jam pak byly proplaveny kompletně. Dokumentace objektů probíhala standardním postupem odkryvu na dvě poloviny tak, aby bylo možné provést kresebnou a fotografickou dokumentaci stratigrafie jejich výplně. Přítomnost metalických artefaktů v ploše výzkumu i jednotlivých kontextech byla ověřována s pomocí detektoru kovů. Po ukončení archeologického výzkumu proběhla sanace recentních výkopů vyplněných odpadem a následně byla plocha výzkumu před zasypáním zakonzervována geotextilií.

Obr. 4. Nálezová situace na ploše prozkoumané v roce 2020 (A). Stratigrafie nadloží na výřezu jižního profilu (B).
Grafika T. Chrástek, J. Bartík.

Fig. 4. Archaeological context of the area examined in 2020 (A). Overburden stratigraphy in a section of the southern profile (B).
Graphic design by T. Chrástek, J. Bartík.

2.2 Výsledky výzkumu

Archeologickým výzkumem v trati „Špitálkách“ byla v roce 2020 nově prozkoumána plocha o rozloze 475 m² (obr. 4: A). Po skrytí plochy na písčité podloží bylo zřejmé, že původní terén zde nebyl zcela rovný. Nejvýše položeným místem byl JV roh, od něj pak terén pozvolna klesal k jihu a západu. To se projevilo také v mocnosti nadložních sedimentů. Nejlépe byla tato situace viditelná na stratigrafii jižního profilu výkopu. Zatímco na východním okraji profilu dosahovala mocnost nadloží 58 cm, na

západním okraji až 125 cm. Pod travním drnem (kontext 100) spočívala (pokud pomineme recentní zásahy – kontext 101 a 102) vrstva tmavě hnědé půdy (kontext 103) obsahující kameny, drobné zlomky novověké keramiky i cihel a místy také zlomky raně středověké vápenné malty, pocházející z nedalekého negativu základů velkomoravského kostela. To se týká hlavně prostoru v okolí jižního profilu výzkumné plochy, kam se mohly dostat sekundárně při úpravách terénu (rozhrnutí výsypek) po prvním terénním výzkumu J. Poulíka. Dále směrem k severu

byla tato vrstva stále více promísena různým (především stavebním) odpadem. Pod ní spočívala již zmiňovaná vrstva světlehnědého jílovitého písku (kontext 105) mocná 25–52 cm, která byla téměř bez nálezů. Ty se vyskytovaly pouze na samotném rozhraní s písčitém podloží. Poloha každého artefaktu identifikovaného při začišťování zkoumané plochy byla zaměřena za účelem sledování jejich plošné distribuce. Rozpoznat se podařilo jednu výraznější kumulaci nálezů, jež se rozprostírala u východního okraje zkoumané plochy. Tvořena byla především drobnými silně otřelými fragmenty keramiky bez vyšší vypovědací hodnoty a z hlediska odkrytých struktur se vázala na okolí seskupení více jak dvou desítek menších kúlých jam (obr. 5). Zůstává ovšem otázkou, zda nálezořová situace představuje torzovitě dochovaný zbytek původního pochozího horizontu, nebo je odrazem specifického prostorově diferencovaného nakládání se sídlištním odpadem, a zda byla současná s půdorysem nadzemní konstrukce.

Při archeologickém výzkumu v roce 2020 se podařilo determinovat celkem 214 zahloubených objektů, které se až na výjimky vyznačovaly nevýraznou výplní a nízkým množstvím nálezů. Pouze v případě 17 objektů byl získán datovatelný archeologický materiál (tab. 1). Po typologické stránce je dominantně zastoupena především variabilní skupina kúlých jam, žlabovitých objektů a dvě hrobové jámy. Následující řádky jsou věnovány deskripci a interpretaci odkrytých nálezořových situací v chronologickém sledu po jednotlivých obdobích, která byla na zájmové ploše prokazatelně doložena.

Obr. 5. Plošná distribuce keramiky získané při začišťování úrovně geologického podloží. Grafika T. Chrástek.

Fig. 5. Area distribution of pottery gathered when cleaning the geological bedrock level. Graphic design by T. Chrástek.

objekt	datace	keramika	kameny	OKI	ši	mazanice	kosti	kovové artefakty	malakofauna	Σ
535	KŠK	5	-	-	-	-	18	1	1	25
548	KPP	1	1	-	-	-	-	-	-	2
577	KPP	6	-	-	-	-	-	-	-	6
596	KPP	9	-	-	-	-	-	-	-	9
597	KPP?	3	-	-	-	-	3870	1	1	3875
598	KPP	3	-	-	-	-	-	-	-	3
599	KPP	1	-	-	-	-	-	-	-	1
605	KPP	4	-	-	-	-	-	-	-	4
618	KPP	3	1	-	-	-	-	-	-	4
634	KPP	1	-	-	-	-	-	-	-	1
699	?	-	1	-	-	-	-	-	-	1
670	KPP	4	1	-	-	-	-	-	-	5
673	KPP	16	-	-	-	-	-	-	-	16
688	MMK	41	17	4	1	-	-	-	-	63
694	MMK	3	-	-	-	-	-	-	-	3
695	MMK	3	-	-	-	-	-	-	-	3
697	MMK?	-	-	-	1	-	-	-	-	1
698	MMK	407	24	7	12	682	20	-	-	1152
povrch	MMK, KPP, RS	57	9	1	1	-	-	-	-	68
Σ		567	54	12	15	682	3908	2	2	5242

Tab. 1. Přehled získaného archeologického materiálu (ks). MMK – kultura s moravskou malovanou keramikou, KŠK – kultura se šňůrovou keramikou, KPP – kultura popelnicových polí, RS – raný středověk.

Tab. 1. Overview of the gathered archaeological material (pcs.). MMK – Moravian Painted Ware culture, KŠK – Corded Ware culture, KPP – Urnfield culture, RS – Early Middle Ages.

2.2.1 Neolitické osídlení

Nejstarší doklady lidských aktivit zde mohou být datovány do přelomu závěru mladší a počátku pozdní doby kamenné. V severovýchodním rohu zkoumané plochy byly zjištěny sídlištní aktivity kultury s moravskou malovanou keramikou (dále jen MMK; obr. 3, 6). Z hlediska typu objektů byla prozkoumána jedna větší sídlištní jáma (obj. 688; exkavována pouze částečně, její východní část pokračovala pod profil mimo zkoumanou plochu) a jeden pravidelný objekt (698) zaobleně obdélného tvaru s mírně šikmými stěnami a plochým dnem, který by mohl s určitou rezervou náležet k tzv. polozemnicím (obr. 7: A). Původní tvar objektu však může být s ohledem na písčité podloží deformován, což neumožňuje jednoznačnou klasifikaci. V okolí výše popisovaného objektu se nacházelo ještě 6 kúlých jam, přičemž 5 z nich (obj. 694, 695, 697, 707 a 708) obsahovalo materiál MMK, nebo mělo identickou výplň jako obj. 698, a lze je proto dávat s velkou pravděpodobností do souvislosti s touto fází osídlení. Na základě jejich rozmístění se můžeme domnívat, že mohly s hypotetickým půdorysem polozemnice funkčně souviset a být původně součástí určité formy zastřešení (obr. 6). Uvnitř objektu nebyly pozůstatky po vnitřní konstrukci zaznamenány. Kúlé jámy měly zpravidla kotlovitý tvar profilu a jejich průměr se pohyboval mezi 19 až 32 cm. Hloubka kúlých jam nepřesáhla 30 cm. Společně se seskupením kúlých jam byl objeven východně od objektu 698 v poloze *in situ* svrchní kámen ručního mlýnku (běhoun; obr. 6), zhotovený ze světle šedohnědého jemnozrnného pískovce (rozměry: 127 × 109 × 36,5 mm; hmotnost: 319 g). Objekt dosahoval rozměrů 250 × 245 × 29 cm, přičemž delší stranou byl orientován v ose SV–JZ.

Obr. 6. Koncentrace objektů kultury s MMK v severovýchodním rohu plochy a jejich profily. Kresba J. Bartík, digitalizace T. Chrástek.

Fig. 6. Concentration of MPWC features in the north-eastern corner of the area and their profiles. Drawing by J. Bartík, digitalisation by T. Chrástek.

V minulosti byla přítomnost objektů s rovným dnem a doprovodnou vnitřní či vnější konstrukcí na sídlišti kultury s MMK považována za poměrně vzácný jev. Se stále stoupajícím počtem záchranných výzkumů v posledních desetiletích se však jejich výskyt exponenciálně zvyšuje. Podobné struktury interpretované jako polozemnice známe v moravském prostředí také například z Brna-Bohunic, Jezeřan-Maršovic, Mstěnic, Mohelna, Mokré, Popůvek, Rajhradu, Střelice či Těšetic-Kyjovic (cf. Staňa 1977; Podborský 1984; 2011; Rakovský 1985; Nekuda 2000; Lečbychová et al. 2013; Přichystal 2013). Nejblíže analogie pak představují polozemnice z Mokré (Kos 1999) a Mohelna (Bartík et al. 2019), u kterých nebyly stejné jako u struktury ze „Špitálek“ zjištěny pozůstatky po vnitřních konstrukcích. V rámci regionu středního Pomoraví byl zaznamenán objekt tohoto typu prozatím pouze v Ostrožské Nové Vsi. Zde se podařilo při výzkumu vyvolaném rekonstrukcí silnice II/496 spojující Uherský Ostroh s Hlukem odhalit nepravidelně oválný objekt s centrální sloupovou jámou, která patrně nesla konstrukci jeho zastřešení (Bartík 2019). Postupem času se mění i pohled na funkční interpretaci polozemnic. Zatímco dříve převládaly, s ohledem na nízký počet známých půdorysů domů sloupové konstrukce, spíše

názory o obytném charakteru těchto staveb, aktuálně je u nich předpokládána spíše hospodářsko-výrobní funkce (Podborský 2011, 31–32; Pavúk 2012, 262–265). Některé novější výzkumy, kde došlo k využití přírodovědných metod, však přinesly také další alternativní možnosti jejich interpretace. Funkčně specifické jsou například kvadratické objekty, u kterých byl zjištěn na bázi výplně horizont obsahující exkrementy, tak jako tomu bylo u objektu s rovným dnem ze Střelice (okr. Brno-venkov). V tomto případě se podařilo prokázat i jeho záměrné symbolické uzavření po ukončení primární funkce, což se v archeologickém kontextu projevilo výskytem deponií různých materiálů ve svrchní části výplně, sestávající z velkých kusů keramických nádob, částí zvířecích skeletů a fragmentarizované ostatní kamenné industrie (Kala, Parma 2013, 154; Trampota et al. 2020, 39).

Z hlediska výpovědní schopnosti a množství získaných nálezu je zřejmé, že z většiny objektů MMK pochází nepočtený soubor archeologického materiálu umožňující pouze rámcové datování. Početnější a reprezentativní soubor obsahovala pouze výplň výše popsaného objektu 698 (tab. 1). Největší podíl zaujímají drobné fragmenty mazanice (682 ks o hmotnosti 617 g), jejichž vysoký počet je umocněn přesíváním a plavením výplně objektu. Až na několik málo výjimek nepřekračuje velikost hrudek mazanice 5 cm². Zajímavá je mazaniceová matrix, která kromě nevýrazné organické příměsi vykazuje stejně jako keramika významný podíl písčité složky (materiál se značně drolí), čímž se odlišuje od většiny soudobých souborů v regionu. Dominantní část kolekce je tvořena amorfními úlomky bez otisků konstrukčních prvků. Pouze cca 8,5 % fragmentů bylo možné klasifikovat jako zbytky rovných ploch omazu.

Z výplně objektu 698 byla dále získána početná kolekce keramiky čítající 407 ks. Počet keramických jedinců byl ovšem výrazně nižší, jak prozrazují některé neslepitelné zlomky s identickou mocností střepe a charakterem hmoty i výpalu. Keramickou třídu bylo možné klasifikovat u 33,9 % fragmentů (tab. 2). Jednoznačně dominantně jsou zastoupeny poháry a pohárky z jemnozrnné a jemně plavené keramické hmoty. Tento stav je však nadhodnocen uměle, jelikož tenkostěnné pohárky podléhají nejvyšší míře fragmentarizace a díky plavení výplně objektu se podařilo zachytit i velké množství velmi drobných střepů. V případě studovaného souboru neumožnila vysoká míra fragmentarizace bližší typologickou klasifikaci. Za zmínku snad stojí jen několik maximálních výdutí pohárků, které mají ve všech případech uvolněnější oblý tvar.

Výrazně lepší situace byla zjištěna u kategorie mís a mís na nožce, kde se částečně dochovalo několik určitelných profilů (cf. Podborský et al. 1977, 94–99). Nejvíce fragmentů náleží nízkým mísám s prohnutými a extrémně rozevřenými plecemi (obr. 8: 1, 2, 7). Jedním exemplářem je zastoupena mísa se souměrnými oble nasazenými plecemi (obr. 8: 10) a dvěma kusy hlubší mísy s kónickým spodkem a prohnutými, rozevřenými plecemi. Obě mísy s kónickým spodkem měly na vnitřní straně dobře patrný mělký žlábek, kterým bylo zvýrazněno odsazení plecí od spodku mísy (obr. 8: 4, 5). Plastická výzdoba byla identifikována pouze ve dvou případech, a to v podobě drobného knoflíkovitého výčnělku na oblé maximální výduti vyššího typu mísy s rozevřeným hrdlem a oble nasazenými plecemi (obr. 8: 3), a velkého plochého výčnělku, který byl umístěn na spodku mísy (obr. 9: 8). Dva zlomky zachycující část spodku a jeho přechod v nožku mohly být zařazeny k mísám na nožce. Zatímco jedna z mís měla původně rovnou válcovitou nožku (obr. 8: 12), u druhé byla pozorována silně zvonovitá profilace nožky (obr. 8: 6).

Bližší typologickou klasifikaci keramické třídy umožnilo také několik jedinců spadajících mezi hrnce a putny. Žádný z tvarů se nedochoval celý, kresebně se ale podařilo zrekonstruovat

Obr. 7. Objekt MMK s plochým dnem (A). Hrob KŠK (B). Jámový žárový hrob pravděpodobně KPP (C). Koncentrace zahloubených objektů v jihovýchodním rohu zkoumané plochy (D). Foto J. Bartík.

Fig. 7. MPWC sunken-floored feature (A). CWC grave (B). Probably UFC pit cremation burial (C). Concentration of sunken features in the south-eastern corner of the examined area (D). Photo by J. Bartík.

částečné profily dvou nádob. Přímo v terénu byla ve výplni objektu 689 vypracována menší kumulace střepů z výdutě jedné nádoby (obr. 7: A), kterou bylo možné v laboratoři zpětně sestavit. Jedná se o centrální část profilu s výrazně oblou maximální výdutí, opatřenou větším polokulovitým výčnělkem (obr. 8: 16). Dle rozměrů a celkové profilace náležela výduť patrně vyššímu, štíhlejšímu tvaru (láhvi, putně?).³ Druhý částečně dochovaný profil patří svrchní části hrncovité nádoby s výdutí situovanou ve spodní třetině výšky. Hrdlo hrnce je rozevřené a mírně prohnuté. Na maximální výdutí je umístěn výrazný odsazený výčnělek (obr. 9: 12). K hrubším hrncovitým nádobám lze přiřadit také několik masivnějších okrajů, za zmínku stojí především fragment z širšího hrnce s prohnutými pleci a seříznutým okrajem (obr. 8: 13). Na dvou keramických zlomcích se dochovaly náběhy uch a na jednom polovina většího oblého ucha s otvorem, která se z hlediska výskytu standardně spojují zejména s putnami (cf. Podborský et al. 1977, 87–90). S keramickou třídou hrncovitých nádob by mohly souviset také zlomky dvou výdutí zdobené knoflíkovitými výčnělky (obr. 9: 9, 10).

Keramickou třídu jiných užítkových tvarů reprezentují pouze 2 jedinci, a to okraj s částí těla typově blíže neurčitelné naběračky a miniaturní nádobka, kterou se podařilo kompletně zrekonstruovat (obr. 9: 11). Podle numerického kódu MMK (Podborský et al. 1977, 111–112) může být determinována jako drobný vázovitý hrnek.

U 66,1 % keramické kolekce z objektu 689 nebylo možné blíže určit druh nádoby. Část fragmentů šlo ale zařadit alespoň do morfologických kategorií (tab. 2). Rozpoznáno bylo 30 okrajových partií nádob (např. obr. 8: 8, 15, obr. 9: 2, 3), několik plecí, den s částí spodku a také dva samostatné odlomené výčnělky (odsazený, obr. 9: 5 a asymetricky vystouplý, obr. 9: 6). Další samostatný výčnělek, tentokrát bochánkovitého typu, byl zaznamenán na malém zlomku hrotitého okraje z blíže neurčitelného tvaru nádoby (obr. 9: 4).

Jak už bylo zmíněno výše, z ostatních objektů MMK pochází výrazně méně početné kolekce keramického materiálu s nižší výpovědní schopností, což koreluje přímo úměrně s velikostí, respektive typem objektu (jde především o kulové jámy). Hranici několika desítek zlomků keramiky (tab. 1) přesáhla už jen částečně prozkoumaná sídlištní jáma (obj. 688). Z hlediska typologicky signifikantních jedinců bylo z její výplně získáno několik okrajů z hrncovitých nádob či pohárů (obr. 8: 9; 9: 1), včetně většího zlomku rozevřeného, prohnutého hrdla se seříznutým okrajem (obr. 8: 14). Výzdoba byla doložena opět jen plastická, a to v podobě samostatného velkého pupku a menšího zlomku plecí pohárku s částí oblé maximální výdutě, jež je opatřena drobným polokulovitým výčnělkem (obr. 9: 7).

Po stránce relativní chronologie (Kazdová et al. 1994) můžeme analyzovaný soubor z objektů MMK datovat nejspíše do fáze IIb, tedy do středního úseku mladšího stupně jejího vývoje

Obr. 8. Výběr keramiky kultury s MMK. Kresba J. Bartík.
Fig. 8. Selection of MPWC pottery. Drawing by J. Bartík.

Obr. 9. Výběr keramiky kultury s MMK. Kresba J. Bartík.
Fig. 9. Selection of MPWC pottery. Drawing by J. Bartík.

(Lengyel III podle Čizmář et al. 2004). Pro tuto dataci svědčí celková uvolněnost a změkčení keramických tvarů, mezi kterými chybí výraznější, ostré profilace, jež jsou příznačné pro počátek mladšího stupně MMK (Podborský 1970, 262–264; 1993, 118; Koštuřík 1973; 1983; Kovárník 2005, 166). Typickým znakem fáze MMK IIb je naopak zvýrazňování přechodu mezi jednotlivými partiemi nádob rytým žlábkem, který se může objevovat i okolo výčnělků (Podborský 1970, 269; Koštuřík 1973; Kovárník 2005, 164–165; 2007, 72; Bartík et al. 2016, 77). V případě souboru ze „Špitálky“ byl pozorován tento prvek na vnitřní straně mís, kde zvýrazňoval přechod spodku od vně vyhnutých plecí. K dalším chronologicky signifikantním znakům, které se často objevují v souborech fáze MMK IIb, patří výskyt mís na výrazně zvonovité nožce a také některých typů plastické výzdoby, zejména pak velkých plochých pupků a odsazených výčnělků (Kovárník 2005, 168; Bartík et al. 2016, 77). Některé další charakteristické výčnělky, jako typ „sovi hlavičky“ nebo zobákovitý a hrotitý vzhůru obrácený, však zjištěny nebyly. Oproti některým jihomoravským a západomoravským lokalitám zde překvapivě absenteje rozmanitá vhloubená výzdoba (Podborský 1970; Koštuřík 1980; Koštuřík et al. 1984; Kovárník 2005; 2007; Bartík et al. 2016), která se ve větší míře neobjevila ani u jiných, již publikovaných pozdně lengyelských souborů ze středního Pomoraví (cf. Pavelčík 1974; Koštuřík 1982; Vaškových 2006; Kuča et al. 2010). S určitými regionálními specifiky může souviset také absence kvalitního keramického zboží charakteru nepravé „terry

nigry“. Prokázána nebyla ani červenobílá malovaná výzdoba či červený monochromní nátěr. To však může být způsobeno podmínkami uložení a faktem, že původní povrch nádob se zde všeobecně dochoval v nepříliš vysoké kvalitě. V neposlední řadě lze u staroměstského souboru zmínit výskyt seříznutých okrajů (především u větších keramických tvarů), jejichž zvýšená obliba bývá na základě vybraných početnějších kolekcí považována některými autory za znak příznačný pro závěrečný vývoj MMK (Hudec 1994, 35).

Přesnější chronologické ukotvení osídlení MMK ve Starém Městě – „Špitálkách“ snad v budoucnu poskytne radiokarbonové datování, které by umožňovaly odebrané vzorky uhlíků z výplně objektu 689.

Kamennou industrii z objektu 698 reprezentuje menší kolekce 12 štípaných artefaktů a 7 kusů ostatní makrolitické kamenné industrie. Štípaná industrie vykazuje čistě spotřebitelský ráz, tvořena je až na jeden zlomek úštěpu pouze nástroji a cílovými produkty těžby (zlomky dvou mikročepelí). Mezi nástroji bylo determinováno čepelové škrabadlo (obr. 10: 8), masivní krátký trapéz (obr. 10: 10), fragment krčkovitého vrátku (obr. 10: 13) a 6 srpových čepelí s trapézovitě až obloukovitě otupeným bokem (obr. 10: 4, 5, 7, 9). Ve dvou případech je však určení nejisté z důvodu poškození hran či odlomení některé z částí čepelí (obr. 10: 2, 3). U třech z nich je pak dobře patrný lesk na extrimitě (obr. 10: 4, 5, 9). Na některých srpových čepelích se dochovala nevýrazná rezidua černé organické hmoty,

která sloužila jako adhezivum k uchycení do organické rukojeti (cf. Prokeš, Hložek 2007; Prokeš et al. 2011).

Po surovinové stránce byl autory makroskopicky identifikován silicit z glacienních sedimentů (dále jen SGS; 5 ks), radiolarit (méně kvalitní materiál z kůry; 2 ks) a obsidián (2 ks). Ve třech případech nebylo možné surovinu blíže určit z důvodu silného přepálení (obr. 10: 8, 11, 13). Jednotlivé štípané artefakty pocházejí i z dalších objektů MMK. Objekt 688 obsahoval mesiální partii čepele s laterální retuší z červenohnědého radiolaritu (obr. 10: 6), a ve výplni objektu 697 byl nalezen drobný preparační úštěp z SGS (obr. 10: 12). Uvedené suroviny štípané industrie byly na lokalitu doneseny ze zdrojů vzdálených několik desítek až stovek kilometrů. Využívány tak byly především regionální (radiolarit) a importované (SGS, obsidián) suroviny, což koresponduje s našimi dosavadními poznatky o distribučních sítích ve středním Pomoraví (Kuča et al. 2005; 2009; 2011; Vaškových 2006; Vaškových et al. 2008).

DRUH NÁDOBY	PARTIE	ks	%
hrnce a putny	okraj s částí hrdla	3	0,7
	částečně zachovaný profil	2	0,5
	dno s částí spodku	2	0,5
	zlomek výdutě s uchem nebo jeho částí	3	0,7
	Σ	10	2,4
mísy a mísy na nožce	částečně zachovaný profil	3	0,7
	okraj	2	0,5
	okraj, plece	7	1,7
	plece, maximální výduť	2	0,5
	maximální výduť	1	0,25
	spodek	1	0,25
	přechod dna mísy v nožku	3	0,7
	Σ	19	4,6
	okraj s částí hrdla	3	0,7
	plece	4	1
poháry a pohárky	maximální výduť	3	0,7
	dno s částí spodku	8	2
	blíže neurčitelná výduť	89	21,9
	Σ	107	26,3
jiné užitkové tvary	okraj s částí těla naběračky	1	0,25
	vázovitý hrnek – dorekonstruovaný tvar	1	0,25
	Σ	2	0,5
neurčitelné	okraj s částí hrdla	30	7,4
	plece	2	0,5
	samostatné výčnělky	2	0,5
	dno s částí spodku	2	0,5
	neurčitelné fragmenty	233	57,3
	Σ	269	66,2
		407	100

Tab. 2. Přehled keramických tříd a jednotlivých částí nádob z objektu MMK č. 698.

Tab. 2. Overview of pottery categories and individual parts of vessels from MPWC feature No. 698.

Obr. 10. Štípaná kamenná industrie kultury s MMK. Foto T. Heřmánek, grafika J. Bartík.

Fig. 10. MPWC chipped stone artefacts. Photo by T. Heřmánek, graphic design by J. Bartík.

Zcela opačný trend naopak vykazují suroviny makrolitických kamenných artefaktů, k jejichž zhotovování byly preferovány místní a lokální suroviny, zejména pak sedimentární horniny z flyšového pásma Západních Karpat. Po typologické stránce výplň objektu 698 obsahovala tři fragmenty pískovcových ručních mlýnků (zrnotěrek; jeden nese pracovní stopy v podobě silného ohlazení na obou stranách artefaktu), dva bočníkovité drtiče (jeden z nich je zhotoven ze slepence) a dvě drobná valounová hladítka z železitého pískovce. V těsném okolí objektu byl objeven na úrovni podloží již vzpomínaný pískovcový běhoun. Z přehledu nálezů ostatní kamenné industrie je patrná převaha artefaktů souvisejících s přípravou potravy, respektive s drcením obilovin a dalších organických materiálů. Do jaké míry mohou uvedené nástroje souviset s primární funkcí polozemnice, zůstává ovšem otázkou, jelikož většina z nich byla nalezena volně ve výplni ve formě sekundárního odpadu.

Poslední skupinou nálezů z objektu 689 je soubor 20 drobných, převážně spálených zvířecích kostí získaných plavením výplně, které však neumožňují z důvodu vysoké míry fragmentarizace druhové určení a s největší pravděpodobností představují terciární sídlištní odpad (cf. Neustupný 2007, 66).

2.2.2 Funerální aktivity z pozdního eneolitu

Nově byly v okolí velkomoravského sakrálního areálu na „Špitálkách“ objeveny doklady lidských aktivit také z období pozdního eneolitu. S touto epochou dějin můžeme spojit hrob kultury se šňůrovou keramikou (obj. 535/H1), který byl odkryt

Obr. 11. Keramické nádoby z hrobu KŠK. Foto T. Heřmánek.

Fig. 11. Pottery vessels from a CWC grave. Photo by T. Heřmánek.

v centrální části zkoumané plochy (obr. 3). Hrobová jáma měla oválný tvar o rozměrech 151 × 110 × 21 cm a byla orientována v ose SV-JZ. S největší pravděpodobností se jednalo o hrob kostrový, i když kosterní pozůstatky byly až na několik málo (18 ks) drobných kůstek strávené. Většina z nich ovšem vykazuje známky přepálení, a proto je možné, že s uloženým skeletem nesouvisí (starší intruze v zásypu hrobové jámy). Jako milodary byly do hrobu uloženy 4 kompletní a necelá polovina jedné keramické nádoby. Mezi celými zrekonstruovanými keramickými tvary byla rozpoznána větší čtyřuchá amfora, džbán dřevohostického typu, džbán nagyrévskeho typu (bez dochovaného ucha) a mísa moravského typu s výrazně zakřivenou rukojetí opatřenou otvorem (obr. 11). Už jako torzo byla do hrobu uložena také část dvojdielné mísy s nízkým hrdlem (kvůli špatnému stavu keramické hmoty se zachovalo po konzervaci jen několik fragmentů a ucho). V severovýchodní části hrobové jámy se podařilo nalézt ještě 5 drobných měděných zlomků pocházejících z jedné spirálovité vlasové ozdoby. Díky tomu se lze domnívat, že zde byl pochován jedinec pravděpodobně ženského pohlaví (cf. Kolář 2018). Ve volném prostoru mezi koncentrací nádob v SV rohu hrobové jámy a soliterně ležící drobnou mísou moravského typu v JV rohu se nacházel menší zuhelnatělý předmět trojúhelníkovitého tvaru (obr. 7: B). Z výplavu byla získána ještě drobná ulita řasnatky. Vzhledem k tomu, že ulita nevykazuje známky žádného provrtaného otvoru, nemusí s nálezovou

situací souviset (důsledek bioturbace?). Složení hrobového inventáře dovoluje datovat hrob do pozdní fáze vývoje moravské větve kultury se šňůrovou keramikou.⁴

Žádné další nálezy z tohoto období, stejně jako pozůstatky mohylového náspu, nebyly na nově zkoumané ploše identifikovány. S ohledem na její limitovaný rozsah se ovšem nelze spolehlivě vyjádřit, zda objekt 535/H1 představuje izolovaný hrob, nebo zda byl původně součástí rozsáhlejšího pohřebiště. Několik ojedinělých nálezů kamenných sekeromlatů z okolí „Špitálek“ tuto možnost zcela nevylučuje.

2.2.3 Osídlení z doby popelnicových polí

Nejvíce zjištěných archeologických struktur se na nově prozkoumané ploše pojí s osídlením lokality v mladší až pozdní době bronzové. Objekty z tohoto období se koncentrovaly zejména v jihovýchodní části plochy (obr. 3). Prokazatelně se podařilo takto datovat 12 objektů (tab. 1). Souvislost se stavebními aktivitami v době popelnicových polí však mohlo mít i velké množství odkrytých kůlových či sloupových jam, které neobsahovaly datovatelný materiál, a nelze je proto přesněji datovat (viz níže). Kromě nich zde byl doložen výskyt žlabovitých objektů, běžných sídlištních a exploatačních jam rozličné velikosti, a objeven byl také jeden jámový žárový hrob. Jeho datování je kvůli absenci milodarů problematické, s ohledem na dosavadní stav poznání pohřební ritu moravského pravěku však předpokládáme, že jako nejpravděpodobnější se jeví jeho souvislost s osídlením lokality v době kultury popelnicových polí.

Jako jámový žárový hrob (H2) byl označen objekt 597 spočívající v JV rohu zkoumané plochy, kde se nacházel ve výrazné koncentraci sídlištních objektů a kůlových jam (obr. 3). Hrobová jáma měla nepravidelně kruhový tvar o průměru 44 cm a maximální hloubce 12 cm. Profil byl plytký mísovitý (obr. 12). Výplň tvořil světle šedohnědý písek místy s tmavšími černými skvrnami, který byl silně promísen drobnými úlomky spálených kostí (obr. 7: C). Celkem se podařilo po kompletním proplavení zásypu hrobové jámy získat 3870 fragmentů kostí o hmotnosti 125,4 g. Výplň hrobové jámy byla preparována po dvoucentimetrových vrstvách (A–F), což umožnilo sledovat vertikální distribuci kostí. Výsledné hodnoty ukazují zcela jasně sestupnou distribuci shora dolů (obr. 12), která zároveň koreluje s mírou fragmentarizace kostí – stratigraficky výše se nacházelo více větších úlomků kostí (obr. 13). Z pohledu reálného způsobu

Obr. 12. Grafické vyjádření prostorové distribuce spálených kostí v jámovém žárovém hrobu. Grafika T. Chrástek.

Fig. 12. Graphic representation of the spatial distribution of burnt bones in the pit cremation burial. Graphic design by T. Chrástek.

Obr. 13. Antropologický materiál z jámového žárového hrobu rozdělený podle jednotlivých vrstev. Foto T. Heřmánek.

Fig. 13. Anthropological material from the pit cremation burial divided according to the individual layers. Photo by T. Heřmánek.

uložení kremace se ovšem jeví tato distribuce jako nelogická, jelikož bychom očekávali největší množství spálených kostí na bázi jámy. Jedním z možných vysvětlení je, že kremace byla uložena do mělké jámy, než jakou se podařilo prozkoumat, a směrem dolů se drobné fragmenty propadly vlivem postdepozicičních procesů, kterým mohl napomoci písčité charakter podloží.

Vysoká míra fragmentarizace osteologického materiálu (přes 90 % souboru je menších než 5 mm) výrazně omezila možnosti antropologické analýzy, přesto se podařilo zjistit alespoň některé elementární informace (Mazáč 2021). Všechny obsažené kosti jsou s vysokou pravděpodobností lidské. Zabarvení většiny z nich je bílé (i na lomu), jen velmi malá část z kostí je šedá až šedomodrá. Toto pozorování odpovídá stupni spálení III–V (podle Dokládal 1999, 38). Ke spálení ostatků tak došlo při teplotě 550–800 °C. Pokud jde o zastoupení jednotlivých částí skeletu, určitelných bylo pouze 0,67 % souboru, které reprezentuje 26 fragmentů z různých částí těla. Rozpoznat se podařilo celkem 7 fragmentů plochých lebečních kostí, 3 fragmenty alveolů (pravděpodobně z dolní čelisti), 12 fragmentů kořenů zubů, zlomek proximální kloubní hlavičky vřetenní kosti, pravděpodobně fragment kloubní části okovce loketní kosti a distální konec článku (proximální nebo mediální) prstu ruky. Určené kosti patří pravděpodobně dospívajícímu nebo dospělému jedinci, jelikož na dochovaných strukturách nejsou patrné růstové epifyzy (Mazáč 2021).

Jak už bylo uvedeno výše, hrobová jáma neobsahovala žádné milodary v podobě celých nádob či bronzových artefaktů, které by umožňovaly bližší chronologické zařazení. Nalezeny byly pouze 3 drobné otřelé zlomky keramiky odpovídající místní produkci KPP a malý fragment spáleného bronzového plíšku.

Výrazně početnější byly na zkoumané ploše pozůstatky sídlištních aktivit ze zájmového období. Celá jižní a jihovýchodní část plochy byla hustě poseta sloupovými a kůlovými jamkami různého průměru a hloubky (obr. 7: D). Vyskytlo se dokonce několik jam s vícečetnými stopami po kůlech/sloupech (např. obj. 545, 549, 551, 568; obr. 4: A). Problematické je však datování tohoto typu objektů, jelikož pouze 2 kůlové jámy (obj. 548, 634) obsahovaly materiál datovatelný do KPP. Ostatní byly bez nálezů. Domníváme se však, že s tímto horizontem osídlení souvisí. K tomuto předpokladu nás vedou následující argumenty. Převážná část sloupových/kůlových jam se váže do okolí objektů datovaných keramikou do KPP v JV části zkoumané plochy. Se starším neolitickým osídlením se z větší části prostorově vylučují. V neposlední řadě celková prostorová struktura a charakter objektů odpovídá právě sídlišťům z mladší (eventuálně pozdní) doby bronzové (cf. Říhovský 1982; Bláhová-Sklenářová 2012;

Parma 2012). Navíc seskupení některých sloupových/kůlových jam v kombinaci se žlabovitými objekty datovatelnými do KPP mohou vytvářet hypotetické půdorysy nadzemních staveb. Vzhledem k vysoké koncentraci objektů a evidentnímu palimpsestu je ovšem rekonstrukce půdorysů staveb značně obtížná. Ve snaze o jejich identifikaci byly použity analýzy prostorových vztahů v prostředí ArcGIS. Primárním vstupem pro tuto analýzu byla vrstva bodů reprezentující polohu zachycených pozůstatků konstrukčních prvků, tj. sloupů a kůlů. Nejprve byl pomocí funkce „Average nearest neighbor“ ověřen charakter rozmístění bodů v prostoru zkoumané plochy. Na základě výsledků této analýzy lze konstatovat, že body vytvářejí v prostoru shluky. Jejich rozmístění je pak na hladině pravděpodobnosti 99 % nenáhodné. S cílem identifikovat oblasti s vysokou koncentrací těchto konstrukčních prvků a rozpoznat půdorysy nadzemních konstrukcí byla následně aplikována analýza „kernel density“. Kůlovým jámám byla přiřazena hodnota 1, sloupovým jámám hodnota 2, žlabovitým objektům reprezentovaným liniemi v ose objektu potom hodnota 3. Výsledný grafický výstup určující koncentrace konstrukčních prvků v prostoru vznikl poté součtem vrstev koncentrací kůlových/sloupových jam a žlabů. Na základě výsledku analýzy je možné uvažovat nejméně o dvou půdorysech (obr. 14). V prvním případě můžeme za hypotetický, částečně dochovaný, půdorys nadzemní stavby označit nálezo-ovou situaci spočívající na jižním okraji plochy, která kombinuje kůlovou konstrukci a základové žlaby. Na východní straně je tvořena pravoúhle lomeným základovým žlabem (obj. 573/577), jenž utváří pomyslné nároží. Nelze ovšem vyloučit, že stavba byla členěna, a náleží k ní i žlabovitý objekt (605) ve východním rohu plochy. V ose SZ–JV na něj navazuje mírně klenutá linie kůlových jam tvořících snad konstrukci původní stěny. Předpokládáný západní okraj lemuji dvě hlubší sloupové jámy (517, 522), které doprovází nepravidelná linie drobnějších kůlových jam a zřejmě další žlabovitý objekt (512; poškozen recentním zásahem), který v sobě obsahoval další hlubokou sloupovou jámu. V centrální části hypotetického půdorysu se nacházelo ještě několik nepravidelných objektů, které buď přímo v sobě obsahovaly jamky po kůlech, nebo mohly sloužit, vzhledem k tvaru jejich báze a větší hloubce (obj. 524, 568, 570), k zasažení masivnějších sloupů nesoucích konstrukci střechy. Ve východní polovině půdorysu vytvářejí objekty 568–570 a 574 další pomyslnou „centrální“ linii. Jižní okraj půdorysu pak zabíhal pod profil zkoumané plochy. Rozměry nastíněné konstrukce by se pak pohybovaly okolo 13–15 m na délku a cca 6 m na šířku. Shrňme-li tedy výše uvedený popis konstrukce, vyplývá z něj,

že přinejmenším část stavby mohla být tvořena roubenou či srubovou konstrukcí založenou do mělkých žlabů. Z žádného z objektů se překvapivě nepodařilo získat nálezy mazanice s otisky konstrukčních prvků, které mohly napomoci blíže specifikovat charakter konstrukce a verifikovat tuto hypotézu. Podobných staveb mohlo stát na lokalitě původně více. Další dva objekty (599, 670), které mohly plnit funkci základových žlabů, se podařilo zdokumentovat v blízkosti východního okraje zkoumané plochy (obr. 14). Jeden z nich (stejně jako již zmíněný žlabovitý

Obr. 14. Hypotetické půdorysy nadzemních staveb vydefinované na základě analýzy prostorové distribuce sloupových/kůlových jam a žlabovitých objektů. Grafika T. Chrástek.

Fig. 14. Hypothetical layouts of above-ground structures defined based on an analysis of the spatial distribution of stake/postholes and trench-like features. Graphic design by T. Chrástek.

objekt 605) pak pokračoval pod profil a jeho celkový průběh není znám. Přinejmenším ve východním směru se průběh žlabů již nepodaří nikdy dále sledovat, jelikož za hranicí NKP přechází terén do prudkého svahu. Původní hrana šterkopískové terasy, jež procházela o několik metrů dále, byla totiž už na počátku druhé poloviny 20. století odtěžena. Druhý hypotetický půdorys identifikovaný analýzou prostorových vztahů se rozprostíral severovýchodním směrem od reliktní první stavby, a byl tvořen především hustým shlukem kůlových jam (ne všechny musely s konstrukcí souviset). Situace se nacházela v těsném sousedství východního profilu, kam mohly pokračovat další části půdorysu, a proto nelze spolehlivě definovat její orientaci.

Přestože jen na několika doposud prozkoumaných lokalitách lužických popelnicových polí se podařilo objevit půdorysy domů se základovými žlaby, nepředstavoval tento typ konstrukce na sídlišti mladší až pozdní doby bronzové patrně nic neobvyklého. Velmi podobnou sídlištní strukturu vykazuje například sídliště lužické kultury v Opatovicích nad Labem, kde se podařilo kromě velkého množství kůlových jam objevit také několik půdorysů srubových staveb, jež byly kompletně, nebo stejně jako v případě „Špitálek“ jen částečně vymezeny žlabky (Pleiner, Rybová eds. 1978, 570–571; obr. 15). Analogické domy se stěnovými žlaby a kůlovou konstrukcí se podařilo prozkoumat také například na lokalitě Turnov – „Maškovy zahrady“ (Bláhová-Sklenářová 2012) či na některých sídlišti popelnicových polí v Sasku a Lužici (Ericson 1999; Wirtz 2000). V moravském prostředí jsou známé půdorysy žlabových staveb už ze střední doby bronzové (např. z Bezměrova, Olomouce-Slavonína či Přáslavic;

Obr. 15. Výřez z plánu sídliště lužické kultury v Opatovicích nad Labem (upraveno podle Pleiner, Rybová eds. 1978, 571).

Fig. 15. Cut-out from a plan of a Lusatian culture settlement in Opatovice nad Labem (adapted after Pleiner, Rybová eds. 1978, 571).

Obr. 16. Výběr keramiky KPP. Kresba K. Augustinová.

Fig. 16. Selection of UFC pottery. Drawing by K. Augustinová.

Spurný 1972; Šabatová, Vitula 2002; Peška 2006). S následujícím obdobím KPP je možné v rámci regionu Uherskohradištska ztotožnit například částečně dochovaný půdorys domu, odkrytý společně s dalšími sídlištními strukturami při stavbě rychlostní komunikace D55 na lokalitě Nedakonice – „Přídanky“ (výzkum Ústavu archeologické památkové péče Brno, v. v. i.).⁵

Na zkoumané ploše se vyskytuje také větší počet menších kůlových jamek (s průměrem mezi 5–15 cm), které nevykazují žádné jasné půdorysy, přesto zde nemůže být vyloučena existence lehčích dřevěných konstrukcí hospodářského charakteru, ohrad, plůtků apod.

Datování zdejšího osídlení z doby bronzové se jeví jako značně problematické. Hlavními faktory jsou především nízký počet materiálu a jeho celkově nízká vypovídací schopnost. Naprostá většina keramického souboru je značně nevýrazná, přičemž k hlavním datačním znakům, které umožňovaly alespoň rámcové chronologické zařazení, patří zejména fragmenty z výdutí větších nádob, jejichž povrch byl upraven prstováním (obr. 16: 2–4, 6, 7). V jednom případě byl zaznamenán zlomek ze svrchní partie menší nádoby, kde bylo prstování taženo už od okraje (obr. 16: 1). Jen v několika málo případech bylo možné určit keramickou třídu. Například z výplně rozměrnější sídlištní jámy (obj. 673; její východní polovina zasahovala pod profil zkoumané plochy) pochází část výdutě a hrdla z větší amfory (obr. 16: 8) a z několika střepů spleená maximální výduť z další amforovitě či hrncovitě nádoby, jež byla zdobena řadou širokých

svislých žlábků (obr. 16: 10). Ostrá maximální výduť s částí hrdla pocházející z menšího dvojčlenného šálku s tuhovaným povrchem (obr. 16: 5) byla vyzvednuta ze žlabovitého objektu 670. Patrně menší amfore nebo osudí náleží fragment z objektu 618 (obr. 16: 9). V keramickém souboru se nepodařilo zjistit výskyt nádob zdobených jemnou rytou výzdobou, která je příznačná pro slezskou fázi KLPP. Stejně tak v sídlištní struktuře absentují objekty interpretovatelné jako polozemnice, jejichž výskyt stoupá právě v pozdní době bronzové. Již celá řada předchozích výzkumů však prokázala, že širší oblast polohy „Na Špitálkách“ byla osídlena jak ve starší, tak v mladší fázi KPP (viz kap. 3.3).

V této souvislosti je nutné zmínit z pohledu pravěkého osídlení poněkud upozaděné výsledky předchozího archeologického výzkumu, který proběhl na lokalitě díky objevu velkomoravské církevní architektury a pohřebiště. Na první pohled je patrná nápadná dichotomie v množství získaných dokladů o pravěkém osídlení lokality mezi oběma zkoumanými plochami, které na sebe téměř bezprostředně navazují (obr. 3). Poněkud zvláště působila absence jakýchkoli stop po pravěkém osídlení právě v nejexponovanější části ostrožny, kde se rozkládal velkomoravský kostel. V souhrnné publikaci výsledků výzkumu z let 1949–1950 nenajdeme o pravěkém osídlení jedinou zmínku (cf. Poulík 1955). Alespoň kusé informace o přítomnosti dalších objektů, které nesouvisely s církevním areálem, obsahuje původní nálezová zpráva (Poulík 1950). V ní se nachází krátká zmínka o výskytu „odpadní jámy lužické kultury“, která měla být objevena západně od lodi kostela. Přestože nálezová zpráva obsahuje i půdorys objektu, není blíže lokalizován na žádném z existujících plánů. Jeho přibližnou polohu se však podařilo dodatečně stanovit (obr. 3) na základě dostupné fotografické dokumentace, respektive celkových pohledů na plochu výzkumu (obr. 17: 1). Tímto způsobem se podařilo identifikovat také lokalizaci „staroslovanské odpadní jámy“ (obr. 17: 2) a čtyř velkomoravských kostrových hrobů, které na plánu chyběly. Jistou indicií pro datování osídlení z doby bronzové v okolí kostela na „Špitálkách“ může být právě výše uvedená „odpadní jáma lužické kultury“, která poskytla oproti novým kolekcím reprezentativní soubor keramiky sestávající jak z fragmentů hrubších nádob opatřených plastickými důlkovanými lištami a povrchem upraveným prstováním, tak ze zlomků jemnější keramiky náležící miskám

Obr. 17. Pohled na plochu výzkumu z let 1949–1950 s vyznačením polohy objektu mladší fáze KPP (1) a raně středověké odpadní jámy (2). Upraveno podle Poulík 1950.

Fig. 17. View of the 1949–1950 survey area with the positions of a later UFC feature (1) and an early medieval refuse pit (2). Adapted after Poulík 1950.

a šálkům. Soubor pak předběžně zhodnotil J. Říhovský, který jej datoval do mladší fáze KPP (Poulík, Říhovský 1951).

Na základě dostupných dat je dnes již nemožné spolehlivě rozhodnout, zda se na původně prozkoumané ploše v okolí kostela nacházel pouze tento jeden, od zbytku sídelních struktur z doby bronzové izolovaný, objekt, nebo se zde mohly vyskytovat i další, kterým však nebyla věnována pozornost. Na publikovaném plánu si můžeme povšimnout několika zahluubených objektů, jejichž půdorys je porušen průběhem negativu základů kostela (obr. 3), a ke kterým nemáme žádné bližší informace.

Pokud se máme vyjádřit k celkovému rozsahu osídlení, tak dosavadní provedené výzkumy naznačují, že objekty KPP postupně řídnu směrem k západu i severu, a naopak pokračování sídliště se dá předpokládat směrem k východu a severovýchodu. Jižní až jihovýchodní okraj původní terasy, kam osídlení patrně taktéž pokračovalo, je však již odtěžen.

2.2.4 Zázemí velkomoravského kostela s pohřebištěm

Jedním z cílů archeologického výzkumu v roce 2020 bylo mimo jiné také ověřit možnost pokračování velkomoravského pohřebiště, případně výskyt určité formy zázemí severně od pozůstatků kostela. Ani jedna z uvedených možností se nepotvrdila. Zdá se tedy jako značně pravděpodobné, že kostrové pohřebiště respektovalo dřevěné ohrazení církevního areálu a severním ani severovýchodním směrem nepokračovalo. Na nově prozkoumané ploše se pak nepodařilo zjistit žádné nálezové situace, které by bylo možné prokazatelně spojit s raně středověkým osídlením. Tento výsledek koresponduje s již v minulosti vyslovenou hypotézou předpokládající, že kostel byl vybudován na volném prostoru, popřípadě v okolí tržiště, které mělo náležet k sídlišti rozkládajícímu se severovýchodně od kostela v poloze „Na Špitálkách“ (Hrubý 1965, 347; Snášil 1975, 17; Galuška 2017, 209). Snad jediný artefakt, který by mohl souviset s raně středověkými aktivitami (nalezen při začišťování plochy), reprezentuje silně po obvodu obitý úštěp ze světle šedého silicitu, který zřejmě sloužil jako křesadlo.

3. Lokalita v kontextu pravěkého osídlení Starého Města

Výsledky archeologického výzkumu v poloze „Špitálky“ v roce 2020 si zaslouží rovněž komplexní zasazení do kontextu okolního osídlení, zejména pak na katastru Starého Města. Za účelem sledování celkové struktury osídlení, základních vzorců sídelní strategie a rozsahu jednotlivých poloh jsme se pokusili o rekonstrukci terénu, která by alespoň částečně reflektovala původní reliéf. Jeho současná podoba je oproti pravěkému terénu značně odlišná. Ovlivněna je pak několika faktory, přičemž jedním z nejzásadnějších je stavební činnost, k jejímuž zintenzivnění zde došlo v období po 2. světové válce. Dalším významným faktorem jsou regulace a úpravy vodního toku řeky Moravy v průběhu 20. století (cf. Štěrbová 2009). S ohledem na tyto skutečnosti byly jako vstupní data použity co nejstarší možné mapové podklady. Digitalizace výškopisu byla provedena na základě „Státní mapy ČSR 1 : 5 000“ (Uherské Hradiště 1948). Digitalizovaný výškopisný plán jsme následně manuálně korigovali v místech výrazných terénních úprav provedených v době před vytvořením mapového díla (např. železniční zářez v lokalitě „Špitálky“). Na základě těchto dat byl poté vytvořen digitální výškový model terénu o velikosti rastru 5 × 5 m. Pro větší přehlednost byl do modelu vyneseny také průběh průběhu toku řek Moravy a Salašky, lokalizovaný na základě „Katastrální mapy evidenční 1 : 2 880“ (Uherské Hradiště 1873). Takto rekonstruovaný výškopisný model terénu (RDEM – *reconstructed digital elevation model*) umožňuje mnohem lépe identifikovat geografické proměnné ovlivňující charakter osídlení v prehistorických epochách.

Obr. 18. Rekonstruovaný výškopisný model terénu v prostoru Starého Města bez regulace vodních toků a recentní zástavby. Sídelní struktura v období MMK a KSK (A). Sídelní struktura v mladší až pozdní době bronzové (B). Grafika T. Chrástek.

Fig. 18. Reconstructed altimetric model of the terrain in the Staré Město area without watercourse regulation and recent buildings. Settlement structure in the MPWC and CWC periods (A). Settlement structure in the Late and Final Bronze Age (B). Graphic design by T. Chrástek.

V případě, kdy byla na první pohled zřejmá prostorová a geografická souvislost nálezových situací, které pocházely ze sousedících tratí, byly tyto situace spojeny v jednu sídelní plochu. Předpokládané rozsahy osídlených ploch pak byly vygenerovány pomocí analýzy „Directional Distribution“, která vytváří eliptické plochy shrnující základní prostorové charakteristiky vstupních bodů – centrální tendence, rozptýl a směrové trendy. Tímto způsobem byly vyhodnoceny sídelní areály v poloze „Na Špitálkách“ a v tratích „Na Valách“ a „Nový svět“. Ostatní polohy byly s ohledem na charakter vstupních dat vizualizovány pouze pomocí kruhů o průměru 200 m, případně pomocí elipsy odpovídající rozsahem popisované lokalizaci a charakteru reliéfu (obr. 18). Samostatnými symboly jsou pak vizualizovány ještě ojedinělé nálezy, pohřební komponenty, ohrazení atd. Autoři jsou si vědomi, že níže nastíněný obraz sídelní struktury nemusí být kompletní. Unikát mohou především stopy lidských aktivit, které jsou dnes skryty v říční nivě a zpravidla překryty vrstvami fluvialních sedimentů.

3.1 Mladý neolit

Z období mladého neolitu až časného eneolitu jsou doposud evidovány na katastru Starého Města dva sídlištní areály. Tím prvním je sídliště rozkládající se právě v zájmové poloze „Na Špitálkách“ (obr. 18: A-1). První doklady osídlení kulturou s MMK pocházejí již z konce 19. a počátku 20. století, kdy zde prováděli průzkumy F. Myklík, I. L. Červinka a A. Zelnitius, na které posléze navázali také K. Hanák a V. Hrubý. Jejich nálezy jsou spojovány především s tratěmi „Přední kruhy“ (Hanák 1931, 8; obr. 19: 1) a „Čertův kút“ (Červinka 1897, 141–142; Hrubý 1965, 56; Vaškových 2006, 151–152; obr. 19: 2). Z „Předních kruhů“ měla být získána kromě štípané a broušené industrie také keramika s malovanou výzdobou žluté a černé barvy (Snášil 1981, 48). Výzkum v poloze „Špitálky“ v roce 2020 pravděpodobně odhalil západní okraj osídlené plochy. Východní okraj sídliště se pak váže patrně na konec trati „Čertův kút“, jelikož dále na východ už nejsou nálezy MMK evidovány (cf. Hrubý 1939; 1965, 56).

Druhé sídliště se rozprostíralo v poloze „Na Valách“ (Hanák 1931, 8; Snášil 1981, 48). Rozsah osídlení (obr. 18: A-II) se zde podařilo alespoň rámcově rekonstruovat na základě jednotlivých nálezů keramiky ze zásypů více jak dvou desítek slovanských hrobů, které prostor původního sídliště do značné míry zničily. Při výzkumu pohřebiště se podařilo získat i další nálezy. Patří mezi ně například část poškozeného sekeromlatu z hrobu č. 97/51. V roce 1950 zde bylo prozkoumáno neolitické ohniště a torzo pece s částečně dochovanou klenbou, a to až do výšky 27 cm (Hrubý 1955, 44; Galuška 2000, 53; Vaškových 2004, 110–112). Prozatím poslední doklady o existenci sídliště MMK v tomto prostoru přinesl archeologický výzkum v roce 1996, kdy byla cca 70 m JV od Památníku Velké Moravy objevena plytká sídlištní jáma obsahující části dvou keramických nádob (Galuška 2002, 56).

Nevýrazné stopy neolitických aktivit spojitelných snad s MMK byly zjištěny v náplavových sedimentech při budování Baťova kanálu v trati „Zerzavice“ (Hrubý 1965, 18, 48, obr. 3; obr. 18: A-1).

3.2 Pozdní eneolit

Objev hrobu kultury se šňůrovou keramikou na nově prozkoumané ploše představuje významný nález v kontextu celého středního Pomoraví. Z oblasti Uherskohradištska sice pocházejí

zmínky o objevech porušených hrobů (Červinka 1942; Snášil 1981, 50; Chrástek 2018, 61), jedná se však převážně o staré výzkumy bez informací o nálezové situaci. Na katastru Starého Města pak můžeme hovořit o prvním nepochybném dokladu funerálních aktivit z pozdního eneolitu. Dosud byly známy pouze ojedinělé nálezy kamenných sekeromlatů (cf. Galuška 2000, 54–55). Dva z nich byly objeveny už ve 30. letech 20. století v nedaleké trati „Niva“ (obr. 18: A-2, obr. 19: 3; cca 650 m JV od nově zkoumané plochy). Jeden náleží tzv. moravskému typu a je zhotoven ze serpentinitu, druhý exemplář odpovídá sekeromlatům „typu A“ a byl vybroušen z metabazitu (Hanák 1935, 48; Šebela 1999, 146; Galuška 2000, 54; obr. 20). Jejich primární nálezový kontext ovšem není znám. Oba se podařilo získat už ze sekundární polohy v písčitéch sedimentech v nivě řeky Moravy. Není vyloučeno, že původně tvořily taktéž součást výbavy hrobů, kterých se mohlo nacházet na vyvýšené terase nad řekou mnohem více. V roce 1950 měl být při úpravě ulice na „Novém světě“ (obr. 18: A-3) objeven ještě další patrně šňůrový sekeromlat ze serpentinitu (Anonym 1950). Jeho uložení však není dnes známé, a proto není možné u artefaktu ani ověřit dataci. V neposlední řadě je nutno zmínit také doklady lidských aktivit pozdně eneolitické kultury zvoncovitých pohárů. S těmi je ve Starém Městě spojován nález džbánku, který má pocházet ze „Špitálky“, a u kterého R. Snášil (1981, 51) předpokládal, že pochází taktéž z rozrušeného hrobu. Souvislost s pozdně eneolitickými aktivitami v okolí Starého Města nelze vyloučit ani u některých kamenných artefaktů (bulava, silicitová sekera), které vyobrazil ve své práci I. L. Červinka (1897, tab. VIII).

3.3 Mladší až pozdní doba bronzová

V mladší až pozdní době bronzové dosáhlo pravěké osídlení na katastru Starého Města jednoho ze svých vrcholů. V poslední souhrnné práci je uváděno celkem 11 tratí s nálezy KPP (Galuška 2000, 58). Za účelem jejich zasazení do geografického kontextu a celkové sídelní struktury byla poloha všech lokalizovatelných nálezů konfrontována s pozicí v rámci zrekonstruovaného reliéfu. Výsledkem provedených prostorových analýz je nový model osídlení Starého Města v době KPP. Celkem se podařilo takto determinovat 7 sídlištních areálů, které doprovází několik

Obr. 19. Staré Město – „Na Špitálkách“. Poloha doposud prozkoumaných nálezových situací a ojedinělých nálezů z období kultur s MMK, KŠK a KPP. Grafika T. Chrástek, J. Bartík.

Fig. 19. Staré Město – „Na Špitálkách“. Location of the archaeological contexts and isolated finds from the MPWC, CWC and UFC periods examined to date. Graphic design by T. Chrástek, J. Bartík.

Obr. 20. Sekeromlaty KŠK z polohy Staré Město – „Nivy“. Foto T. Heřmánek.

Fig. 20. Hammer axes from the CWC in the Staré Město – „Nivy“ location. Photo by T. Heřmánek.

izolovaných pohřebních komponent a ojedinělých nálezů především bronzových artefaktů. Na základě RDEMu si můžeme povšimnout několika společných znaků, které hrály roli při výběru místa k osídlení. Nápadné jsou především podobné hodnoty nadmořské výšky a požadavek na převýšení proti okolnímu terénu, což koresponduje s dobře patrnou vazbou lokalit na vyvýšené terénní elevace v nivě řeky Moravy, které dnes nejsou v terénu už tak dobře viditelné (obr. 18: B). Zřejmá je rovněž ve všech případech nevelká vzdálenost od vodního toku, ať už se jednalo přímo o meandrující tok Moravy nebo o menší vodoteč – Salašku (popř. jejich soutok).

Z chronologického hlediska nebylo možné sledovat určité trendy v proměně sídelní strategie mezi mladší a pozdní dobou bronzovou. Jen u velmi malého množství vstupních dat bylo totiž rozlišováno mezi lužickou a slezskou fází KPP. Často jsme se naopak u starších pramenů setkávali jen s termínem lužická kultura bez bližší specifikace. Více jak u poloviny zjištěných sídlišť lze ovšem předpokládat kontinuální osídlení po celou mladší až pozdní dobu bronzovou.

Nejrozsáhlejší sídliště KPP se rozkládalo na tzv. Velehradské ostrožně, podél celé vyvýšené hrany terasy řeky Moravy v jižní a východní části polohy „Na Špitálkách“ (obr. 18: B-I). Součástí tohoto rozsáhlého sídlištního areálu byla i plocha prozkoumaná v roce 2020, a proto se budeme rozboru jeho struktury na základě dosavadních výzkumů věnovat ještě níže.

Další sídliště se pak nacházela v polohách „Zadní kruhy“ (obr. 18: B-II; Červinka 1897, 144–149; Snášil 1981, 53; Hrubý, Pavelčík 1992, 135), „Špilov“ (obr. 18: B-VI; Galuška 2000, 58; 2002, 55) a „Olší“ (obr. 18: B-VII; Snášil 1981, 53; Galuška 2000, 58). K lokalitám, kde se nálezy pojí s několika různými tratěmi, se řadí sídliště v poloze „Na Valách“ (obr. 18: B-III), které zasahovalo severním směrem i do tratě „Nový svět“ (Zelnitius 1931, 16, 20; Hrubý 1955, 44; Snášil 1981, 53; Vaškových 2004, 112). Příslušnost k jedné lokalitě vykazují rovněž nálezy z tratí „Na Dědině“ („U Hřbitova“) a „Na Trávníku“ (obr. 18: B-IV), které přecházejí na JV do inundace Moravy v trati „Zerzavice“ (nálezy z Baťova kanálu; Zelnitius 1937; Lepka 1955; Hrubý 1965, 75; Snášil 1981, 53; Hrubý, Pavelčík 1992, 135; Vaškových 2004, 131, 139–140). Obdobná situace, kde došlo ke sloučení, byla zjištěna na protáhlé terénní vyvýšenině rozkládající se dnes v polohách „Na Zahrádkách“ a „Za Kostelíkem“ (obr. 18: B-V; Hanák 1936, 36; Hrubý 1965, 90–91; Snášil 1981, 53; Hrubý, Pavelčík 1992, 135; Vaškových 2004, 145).

Prokazatelné doklady funerálních aktivit jsou evidovány ze dvou lokalit. V prvním případě jde o zájmovou polohu „Na Špitálkách“ v širším slova smyslu. Z výsledků dosavadních výzkumů, které zde probíhají přerušovaně už více jak 130 let, vyplývá,

že vždy došlo k objevu pouze izolovaných hrobů nebo malých skupin. K prvním nálezům došlo zřejmě již v závěru 19. století při budování železniční dráhy v poloze „Přední kruhy“. Místní učitel F. Myklík zde prozkoumal 6 objektů, které označil jako „žárovíště“ a 10 kostrových velkomoravských hrobů (úsek s uvedenými nálezy dostal později označení „Myklíkovo naleziště“; obr. 19: 4). V roce 1890 zde však měly být porušeny také dva žárové hroby, ze kterých byly zachráněny dvě misky, které mohly mít souvislost spíše s KPP než s raným středověkem. O pohřebišti v „Předních kružích“ hovoří později také K. Hanák (1931, 9–10). V roce 1929 byl A. Zelnitiem zaregistrován porušený žárový hrob KPP před domem č. p. 1191 na severním okraji lokality (obr. 19: 5; Hrubý 1965, 63). Další soliterní žárový hrob byl objeven ve 30. letech v trati „Čertův kút“ a vyzvednuta z něj měla být poškozená popelnice a okřín (Galuška 2000, 60). Díky plánu V. Hrubého (1939) pak známe relativně přesně i jeho polohu (obr. 19: 6). Stejně jako v případě žárového hrobu na nově prozkoumané ploše v roce 2020 se nacházel samostatně mezi ostatními sídlištními objekty (Hanák 1939, 5–8; Hrubý 1939).

Druhé žárové pohřebiště bylo zjištěno cca 500 m severozápadně v trati „Čtvrtě“ (obr. 18: B-3) a dle současných poznatků se patrně nacházelo mimo osídlenou plochu. Při stavbě domu v roce 1896 zde byly porušeny dva žárové hroby KPP. Zatímco jeden byl zničen kompletně, z druhého se podařilo I. L. Červinkovi zachránit větší amforovitou nádobu (popelnici) s prstováním spodkem a torzo jedné další nádoby (patrně okřínu; Červinka 1897, 143–144; Galuška 2000, 60).

Poněkud zahalené v nejasnostech zůstávají zmínky (Hanák 1931, 10; Galuška 2000, 60) o žárovém pohřebišti v poloze „Zadní kruhy“, ke kterému postrádáme jakékoliv podrobnější informace.

Z hlediska množství získaných dat i celkového počtu doložených komponent z období mladší až pozdní doby bronzové představuje nejzásadnější lokalitu na katastru Starého Města jednoznačně trať „Na Špitálkách“, která pod tímto označením sdružuje desítky nálezů z dalších dílčích poloh označovaných pomístními názvy tratí, ale i názvy ulic nebo konkrétními čísly popisnými. Analýza plošné distribuce všech doposud lokalizovatelných nálezových situací a ojedinělých nálezů dokládá, že sídlištní areál dosahoval značných rozměrů – okolo 15 ha. Není však pochyb o tom, že uvedená hodnota je výsledkem dlouhotrvajícího palimpsestu, a že rozsah osídlené plochy se v průběhu času jistě měnil. Západní okraj areálu lze hledat v trati „Špitálky“, což svým způsobem potvrdil i výzkum v roce 2020. Východní okraj pak přirozeně vymezuje soutok Salašky s Moravou, ale potvrzují ho i nálezy z tratí „U Dráhy“ a Erbenovy ulice. Sídelní plocha je tedy roztažena podél hrany terasy řeky Moravy v ose V–Z a dosahuje délky téměř 900 m. Vytváří tak protáhlý pás, jehož šířka se podle dosavadních poznatků pohybuje mezi 150 až 300 m, přičemž směrem k západu se zužuje (obr. 18: B; 19). Nejseverněji položené nálezy materiálu KPP reprezentuje zmínka o výzkumu v prostoru cvičiště Sokola (obr. 19: 7), při němž měly být nedaleko od několika prozkoumaných raně středověkých objektů nalezeny fragmenty „lužických nádob“ (Zelnitius 1931, 24–25). Prostorově nejrozsáhlejší archeologický průzkum proběhl v centrální části zájmové lokality ve 30. letech 20. století a váže se na širší prostor tratě „Čertův kút“ (obr. 19: 6; Hanák 1939). Z plánu V. Hrubého (1939) vyplývá, že zde bylo objeveno 6 sídlištních objektů a jeden výše vzpomínaný žárový hrob lužické fáze KLPP a 4 objekty slezské fáze KLPP. V souvislosti s předválečnými výzkumy bylo prokopáno několik sídlištních jam před domem č. p. 1098 (obr. 19: 8; Galuška 2000, 59). Další drobnější výzkumy probíhaly v různých částech lokality od 50. let. V roce 1954 prozkoumal E. Lepka (1954) ve stěně částečně odbagrované terasy cca 80 m východně od základů kostela

na „Špitálkách“ (obr. 19: 9) dvě sídlištní jámy s nálezy zvířecích kostí a keramiky KPP. Další obdobně datovaný objekt se podařilo identifikovat témuž badateli při výkopu pro kanalizaci v roce 1964, a to jen o několik desítek metrů východněji, před domem č. p. 1529 (obr. 19: 10; Vaškových 2004, 123). V 60. letech byly na lokalitě realizovány liniové výkopy pro pokládku vodovodního potrubí, při kterých došlo k porušení dalších situací s nálezy KPP v ulicích Na Vyhliďce, Erbenova, Kosmova a Amálie Škráškové (obr. 19: 11; Snášil 1966a; Vaškových 2004, 124–125). Kromě běžného spektra sídlištních objektů stojí za zmínku zejména sondážně zdokumentovaný průběh příkopu před domy č. p. 1381 a 1358. Příkop se podařilo zachytit ve výkopu pro vodovod a následně ve zjišťovací sondě situované na základě zkušebních vrtů o několik metrů dále směrem k JZ. Šířka příkopu se pohybovala okolo 2,5 m. Jeho profil byl mísovitý s hloubkou dosahující jen 65 cm (Snášil 1965; 1981, 54; Galuška 2000, 59). Na základě dvou uvedených úseků lze odhadnout směr průchodu příkopu v ose SV–JZ. Vzhledem k tomu, že byla odkryta jen malá část průběhu příkopu, nelze se spolehlivě vyjádřit k jeho celkové velikosti a funkci.

Výskyt příkopů je evidován v celé řadě sídlišť mladší a pozdní doby bronzové. Kromě fortifikačního významu však mohly sloužit i k určitému sociálnímu vymezení sídelní plochy, či k rituálním účelům. Známé jsou také menší kruhové areály ohrazené příkopem, u nichž je předpokládána sakrální funkce v podobě svatyně (cf. Podborský 1994; 2006; Lutovský, Smejtek a kol. 2005, 542).

Z 60. let pochází několik dalších zmínek o objevech porušených objektů nebo jednotlivých nálezů datovatelných do KPP z ulice Na Vyhliďce. Například při kopání sklepa na parcele č. 240/309 (obr. 19: 12) byla zdokumentována jedna „lužická sídlištní jáma“ (Snášil 1966b). V roce 1966 bylo do Slovákého muzea darováno několik keramických střepů KPP, které byly získány z menších výkopů před domy č. p. 1159 a 1136 (obr. 19: 13). V roce 1966 upozornil Z. Mach na porušený objekt v ulici Erbenova před domem č. p. 1174 (obr. 19: 14). Na základě výskytu jednoho celého a několika fragmentarizovaných hliněných závaží označil R. Snášil nálezovou situaci jako tkalcovskou dílnu (Lepka 1966; Vaškových 2004, 125). Nedaleko odtud byl v roce 1967 narušen při kopání základů sklepa u domu č. p. 1060 na ulici Amálie Škráškové (obr. 19: 15) sídlištní objekt z mladší fáze KPP. Kromě běžného keramického materiálu pochází z výplně objektu také unikátní nález střepu, na kterém se zachovaly zbytky patinované tkaniny, jež byla utkána plátňovou vazbou z čisté vlny (Hrubý 1968–1969, 51–58).

Sídlištní a pohřební komponenty doprovází na lokalitě také celá řada ojedinělých nálezů, ke kterým dnes již postrádáme přesnější nálezový kontext, přesto jsou přínosné pro sledování celkového rozsahu areálu a jeho vnitřní chronologie. Z trati „U Dráhy“ na JV okraji lokality (obr. 19: 16) pocházejí nestratifikované nálezy keramiky slezské fáze KLPP s charakteristickou rytou výzdobou, dvě bronzové jehlice (vyobrazeny v Galuška 2000, 60) a kostěná destička opatřená otvorem (Snášil 1981, 54). Na různých místech lokality byly v minulosti nacházeny rovněž ojedinělé bronzové artefakty. Menší bronzový nůž datovatelný do mladší fáze KPP spočíval v sekundární poloze na bázi velkomoravského kostrového hrobu před domem č. p. 1098 (obr. 19: 17; Hrubý 1965, 63; Galuška 2000, 60). Již ve 30. letech 20. století byla z písčitého sedimentu řeky Moravy v trati „Niva“ (obr. 19: 18) vyzvednuta bronzová sekerka se středovými laloky z mladší doby bronzové. S nálezem se pojí zajímavá zmínka A. Zelnitia (1934, 22), který uvádí, že na artefaktu se dochovaly drobné kousky zuhelnatělého dřeva z násady. Tentýž typ sekery s laloky měl být objeven ještě v břehu Moravy někde v prostoru „Čertova kúta“ (obr. 19: 19; Galuška 2000, 60).

4. Závěr

Mezi lety 1949–1950 provedl J. Poulik záchranný archeologický výzkum v poloze Staré Město – „Špitálky“, při kterém se mu podařilo prozkoumat těžbou štěrku poškozené pozůstatky velkomoravského kostela a menšího kostrového pohřebiště s více jak čtyřmi desítkami hrobů (Poulik 1955). Negativ kostela a jeho bezprostřední okolí se posléze staly součástí národní kulturní památky. V souvislosti s její komplexní revitalizací zde proběhl v roce 2020 nový zjišťovací výzkum, který se zaměřil na prostor severně od základů kostela. Výzkum prokázal, že církevní areál ani pohřebiště tímto směrem nepokračují. Zdokumentovat se však podařilo intenzivní pravěké osídlení. Nejstarší aktivity na nově zkoumané ploše mohou být datovány do mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou, pravděpodobně do fáze IIB. Objekty MMK zdokumentované v SV rohu zkoumané plochy byly s největší pravděpodobností součástí západního okraje rozsáhlejšího sídlištního areálu, který pokračoval východním směrem do trati „Čertův kút“.

Nově se podařilo v trati „Špitálky“ prokázat funerální aktivity z pozdního eneolitu. V centrální části zkoumané plochy byla odkryta oválná hrobová jáma obsahující 4 celé a polovinu jedné keramické nádoby a silně poškozenou vlasovou spirálu z měděného drátu. Kosterní pozůstatky se nedochovaly a zjištěny nebyly ani žádné náznaky překrytí hrobu mohylovým náspem. Hrobový inventář dovoluje datovat nálezovou situaci do závěrečného období vývoje moravské větve kultury se šňůrovou keramikou. Ojedinělé nálezy broušených kamenných sekeromlatů z nedaleké trati „Niva“ naznačují, že se na vyvýšené terase nad řekou Moravou mohlo původně nacházet více hrobů z tohoto období.

Nejmladší doložené osídlení se zde pojí s kulturou popelnicových polí. Získaný keramický materiál však umožňuje pouze toto rámcové datování. Již při výzkumu v roce 1950 zde však byla objevena sídlištní jáma z mladší fáze KPP. Poloha „Špitálky“ představuje západní okraj několikahektarového sídlištního areálu, který byl však prokazatelně osídlen kontinuálně po celou mladší i pozdní dobu bronzovou, a jak dokládá několik platěnických objektů zachycených R. Snášilem (1966c) při budování vodovodu v ulici Na Vyhliďce, osídlení zde pokračovalo také v době halštatské. Na nově prozkoumané ploše se podařilo zdokumentovat především velké množství sloupových a kulových jam, několik sídlištních objektů sloužících zřejmě jako exploatační jámy na podložní sediment a také 5 žlabovitých objektů, které byly pravděpodobně využívány jako základy dřevohlíněných domů. Na základě provedených prostorových analýz byly determinovány nejméně dva hypotetické půdorysy nadzemních staveb. Jejich reálné stáří však zůstává otevřenou otázkou. Zcela vyloučena nemůže být ani méně pravděpodobná možnost, že jsou mladšího stáří než osídlení KPP.

Sídlištní aktivity z doby bronzové doplňuje, z chronologického hlediska obdobně problematický, izolovaný nález žárového jámového hrobu. Antropologická analýza spálených kostí ukazuje, že do mělké jámy byly uloženy zbytky kremace pravděpodobně dospělého jedince, jež byla provedena při teplotě 550–800 °C. Z hrobu nebyly získány žádné milodary umožňující přesnější datování. Domníváme se však, že sídlištní a pohřební komponenty se zde chronologicky nepřekrývaly, respektive žárový hrob nebyl patrně současný s hypotetickou sídlištní zástavbou.

Archeologický výzkum ve Starém Městě – „Špitálkách“ v roce 2020 přinesl nové poznatky zejména z hlediska rozsahu osídlených ploch v jednotlivých pravěkých obdobích. Za velký přínos lze považovat také potvrzení absence raně středověkých aktivit mimo dřevěným ohrazením vymezený církevní areál, což definitivně potvrdilo dříve pouze předpokládanou hypotézu, že se vlastnický kostel nacházel na volném prostranství, stranou od

sídlíště v poloze „Na Špitálkách“. V souvislosti s komplexní revitalizací prostoru národní kulturní památky budou některé nově zjištěné struktury prezentovány široké veřejnosti nejen formou informačních panelů, ale i vyznačením přímo v terénu. Lokality, evidované jako národní kulturní památka, se pak po mnoha letech dostane, s ohledem na její historický význam, náležitě míry ochrany a prezentace v celém jejím rozsahu.

Poznámky:

- 1 Podpořeno projektem: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, p. o. – Revitalizace národních kulturních památek Velké Moravy (Identifikační číslo EIS CZ.06.3.33/0.0/0.0/17_099/0006689) z fondů Evropské unie (Integrovaný regionální operační program – 11703).
- 2 V průběhu archeologického výzkumu v roce 2020 nebyly zjištěny žádné archeologické situace související s velkomoravským obdobím. Prezentace archeologických situací z 9. století na nově odkryté ploše tak bude doplněna pouze o „okno do minulosti“ umístěné v severozápadním rohu parcely. Toto okno bude fungovat jako průzor, který při správném postavení návštěvníka vůči oknu a půdorysu základů vytvoří iluzivní pohled na zaniklou sakrální stavbu. Prezentace nově zjištěných archeologických situací bude řešena formou mlatových ploch v případě zahloubených objektů a kamenných bloků v případě hrobových jam. V místech zjištěných dřevěných konstrukcí budou umístěny dřevěné prvky. Prezentované archeologické situace jsou vybrány tak, aby byly představeny všechny chronologické horizonty zachycené v průběhu archeologického výzkumu.
- 3 Zcela vyloučena nemůže být ani možnost, že profil náleží tělu velkého poháru.
- 4 Z hrobu kultury se šňůrovou keramikou byly odebrány i vzorky na přírodovědné analýzy, jejichž vyhodnocování stále probíhá. Komplexní výsledky výzkumu této nálezové situace proto budou prezentovány společně s detailnější deskripcí hrobového inventáře na jiném místě.
- 5 Za informaci děkujeme vedoucímu archeologického výzkumu M. Popelkovi.

Literatura

- Anonym 1950:** *Staré Město (okr. Uherské Hradiště) – Nový svět + z řeky Moravy, ŠK (?) – náhodný nález BI.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. MTX195001107. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.
- Bartík, J. 2019:** Sídliště lengyelské kultury v poloze Ostrožská Nová Ves – Koruny. *Slovácko LX*, 75–94.
- Bartík, J., Škrdla, P., Novák, J. 2019:** Mohelno-Plevovce v kontextu lokálního lengyelského osídlení a přírodního prostředí. *Přehled výzkumů* 60(1), 43–76.
- Bartík, J., Vokáč, M., Kuča, M., Čerevková, A., Prokeš, L., Nývltová Fišáková, M. 2016:** Sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou u Slavíkovice a jeho postavení v kontextu západní periferie lengyelské oikumeny na Moravě. *Přehled výzkumů* 57(1), 59–85.
- Bláhová-Sklenářová, Z. 2012:** Obytné stavby doby bronzové – otázky stavebního a konstrukčního vývoje. *Præhistorica XXX(2)*. Praha: Karolinum.
- Červinka, I. L. 1897:** Archeologické zprávy z okolí Uh. Hradiště. *Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého XIV*, 140–149.
- Červinka, I. L. 1942:** Šňůrová keramika na moravském Slovácku. *Sborník Velehradský* Nová řada 13, 3–13.
- Čížmář, Z., Pavúk, J., Procházková, P., Šmíd, M. 2004:** K problému definování finálního stádia lengyelské kultury. In: B. Hänsel,

- E. Studeníková (Hrsg.): *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková*. Internationale Archäologie, Studia honoraria 21. Rahden/Westf: Verlag Maria Leidorf, 207–232.
- Dokládal, M. 1999:** *Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob*. Opuscula Anthropologica 113. Brno: Lékařská fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- Ericson, C. 1999:** Häuser der Lausitzer Kultur in Dahlen, Lkr. Torgau-Oschatz. *Archäologie Aktuell im Freistaat Sachsen*, 124–127.
- Galuška, L. 2000:** Nejstarší dějiny Starého Města. In: P. Bezděčka, J. Čoupek, L. Galuška, M. Pojsl, L. Tarcalová: *Staré Město v proměnách staletí*. Staré Město: Město Staré Město, 29–117.
- Galuška, L. 2001:** Staroměstsko-uherskohradištská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6.–10. století. In: L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřinský (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9. – 1. 10. 1999*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 123–137.
- Galuška, L. 2002:** Deset let archeologických výzkumů Moravského zemského muzea v oblasti Starého Města (1992–2001). *Přehled výzkumů* 43, 51–69.
- Galuška, L. 2014a:** Staré Město – Uherské Hradiště. In: P. Kouřil (ed.): *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, 178–183.
- Galuška, L. 2014b:** Křesťanství v období byzantské misie a Metodějova arcibiskupství na bázi archeologických pramenů z oblasti Veligradu – Starého Města a Uherského Hradiště. In: P. Kouřil a kol.: *Cyriometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, 74–85.
- Galuška, L. 2017:** *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Galuška, L., Poláček, L. 2006:** Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu. In: P. Sommer (ed.): *České země v raném středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 92–153.
- Hanák, K. 1931:** Pohled do pravěkých sídlíšť, pohřebišť a hradisk ve Starém Městě u Uherského Hradiště. *Sborník Velehradský* Nová řada 2, 8–14.
- Hanák, K. 1935:** Slovanská pohřebiště ve Starém Městě u Uh. Hradiště. *Sborník Velehradský* Nová řada 6, 45–48.
- Hanák, K. 1936:** Výsledky dalších nálezů a výkopů. *Sborník Velehradský* Nová řada 7, 7–11.
- Hanák, K. 1939:** Pravěké nálezy a výkopy. *Sborník Velehradský* Nová řada 10, 3–8.
- Hrubý, V. 1939:** Čertův kůt. *Sborník Velehradský* Nová řada 10, 9–12.
- Hrubý, V. 1955:** *Staré Město – velkomoravské pohřebiště Na Valách*. Monumenta archaeologica III. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hrubý, V. 1965:** *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Monumenta archaeologica XIV. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hrubý, V. 1968–1969:** Nález tkaniny z mladší doby bronzové ve Starém Městě. *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 53/54, 51–58.
- Hrubý, V., Pavelčík, J. 1992:** Nejstarší dějiny středního Pomoraví. In: V. Nekuda (red.): *Uherskohradištsko*. 2. uprav. vydání. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 63. Brno, Uherské Hradiště: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Slovácké muzeum, 105–196.
- Hudec, J. 1994:** Niektoré poznámky k vývoju mladšieho stupňa MMK na Oslavsku a Ivančicku. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 39, 31–42.
- Chrástek, T. 2018:** Pravěk Kunovicka. In: J. Mitáček (ed.): *Kunovice I*. Kunovice: Město Kunovice, 53–70.

- Kala, J., Parma, D. 2013:** Střelice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 54(1), 154.
- Kazdová, E., Koštuřík, P., Rakovský, I. 1994:** Der gegenwärtige Forschungsstand der Kultur mit mährischer bemalte Keramik. In: P. Koštuřík (ed.): *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988. Znojmo – Kravsko – Těšetice* 3.–7. 10. 1988. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 131–155.
- Klanica, Z. 1985:** Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: J. Poulik, B. Chropovský (eds.): *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, Bratislava: Academia, Obzor, 107–139.
- Kolář, J. 2018:** *Archaeology of Local Interactions. Social and Spatial Aspects of the Corded Ware Communities in Moravia*. Studien zur Archäologie Europas 31. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Kos, P. 1999:** Mokrý-Horákov (k. ú. Mokrý, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 40, 193–195.
- Koštuřík, P. 1973:** *Die Lengyel-Kultur in Mähren. Die jüngere mährische bemalte Keramik*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně VI(1). Praha: Academia.
- Koštuřík, P. 1980:** Výšinné sídliště u Oslavan a poznámky k mladšímu období kultury s moravskou malovanou keramikou. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 25, 65–73.
- Koštuřík, P. 1982:** Neolitické sídliště s malovanou keramikou u Hluku-Dolního Němčí. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 27, 65–73.
- Koštuřík, P. 1983:** Poznámky k II. stupni kultury s moravskou malovanou keramikou na jihozápadní Moravě. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 28, 127–160.
- Koštuřík, P., Rakovský, I., Peške, L., Přichystal, A., Salaš, M., Svoboda, J. 1984:** Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech-Maršovicích. *Archeologické rozhledy* XXXVI(4), 378–410.
- Kovárník, J. 2005:** Mladší moravská malovaná keramika z Hnanic u Znojma. In: I. Cheben, I. Kuzma (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. Zborník referátov z 23. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu Čiech, Moravy a Slovenska, Skalica* 21. – 24. 9. 2004. Archaeologica Slovaca Monographiae, Tomus VIII. Nitra: Archeologický ústav SAV, 161–183.
- Kovárník, J. 2007:** Mladší stupeň moravské malované keramiky na jihozápadní Moravě. Rozbor keramických nálezů ze sídliště Výčapy I, okr. Třebíč a z hrobu ze Džbánic, okr. Znojmo. In: R. Tichý (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 25. zasedání badatelů pro výzkum neolitu Čech, Moravy a Slovenska, Hradec Králové* 30. 10. – 2. 11. 2006. Archeologické studie Univerzity Hradec Králové 1. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 71–76.
- Kuča, M., Přichystal, A., Schenk, Z., Škrdla, P., Vokáč, M. 2009:** Lithic raw material procurement in the Moravian Neolithic: the search for extra-regional networks. *Documenta Praehistorica* XXXVI, 313–326.
- Kuča, M., Škrdla, P., Nývltová Fišáková, M. 2011:** Příspěvek k absolutní chronologii mladšího stupně lengyelské kultury ve středním Pomoraví. *Slovácko* LII, 153–160.
- Kuča, M., Škrdla, P., Vokáč, M. 2010:** Analýza povrchové kolekce z výšinné neolitické lokality v Popovicích-Miloníně. *Slovácko* LI, 139–150.
- Kuča, M., Vokáč, M., Škrdla, P. 2005:** Březolupy (okr. Uherské Hradiště). *Přehled výzkumů* 46, 215–219.
- Lečbychová, O., Kuča, M., Vokáč, M. 2013:** Neolitické sídliště v Popůvkách, okr. Brno-venkov. Stav poznání pramenné základny k roku 2005. *Přehled výzkumů* 54(1), 27–45.
- Lepka, E. 1954:** *Staré Město – „Na Špitálkách“* (okr. Uherské Hradiště). KPP-lužická. Rkp. náleзовé zprávy č. j. 463/97. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.
- Lepka, E. 1955:** *Staré Město – „Nad polním mlýnem“* (okr. Uherské Hradiště). Lužická, Slovani. Rkp. náleзовé zprávy č. j. 470/97. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.
- Lepka, E. 1966:** *Staré Město – „Špitálky“*, ul. Erbenova, č. p. 1174 (okr. Uherské Hradiště). Lužická. Rkp. náleзовé zprávy č. j. 596/98. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.
- Lutovský, M., Smejtek, L. a kol. 2005:** *Pravěká Praha*. Praha: Libri.
- Macháček, J. 2014:** Byzantská misie a doklady jejího působení na Pohansku u Břeclavi. In: P. Kouřil a kol.: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, 92–101.
- Mazáč, M. 2021:** *Staré Město – „Špitálky“* (okr. Uherské Hradiště). Analýza spálených kostí z obj. č. 597/H2. Rkp. antropologického posudku. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.
- Myklík, F. 1890:** Z čeho můžeme souditi, že stojíme na půdě starého Velehradu. *Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého* VII, 81–87.
- Nekuda, V. 2000:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Raně středověké sídliště*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Neustupný, E. 2007:** *Metoda archeologie*. Plzeň: Katedra archeologie ZČU.
- Parma, D. 2012:** *Řez krajínou. Příspěvek záchraného archeologického výzkumu na stavbě dálnice Vyškov – Mořice k poznání osídlení střední až pozdní doby bronzové ve Vyškovské bráně* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2021-03-25]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/yy9ua/>.
- Pavelčík, J. 1974:** *Eneolitická sídliště Uherský Brod/Kyčkov a Havříce/cihelna*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně V(1). Praha: Academia.
- Pavúk, J. 2012:** Kolové stavby lengyelskej kultúry. Pôdorysy, interier a ich funkcia. *Slovenská archeológia* LX(2), 251–284.
- Peška, J. 2006:** Sídlní areál ze starší a střední doby bronzové v Olomouci-Slavoníně. Předběžná pozorování. In: S. Stuchlík (ed.): *XVIII. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku*. Acta archaeologica Opaviensia 2. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, 143–163.
- Pleiner, R., Rybová, A. eds. 1978:** *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia.
- Podborský, V. 1970:** Současný stav výzkumu kultury s moravskou malovanou keramikou. *Slovenská archeológia* XVIII(2), 235–310.
- Podborský, V. 1984:** Domy lidu s moravskou malovanou keramikou. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 29, 27–66.
- Podborský, V. 1993:** Lid s moravskou malovanou keramikou. In: V. Podborský a kol.: *Pravěké dějiny Moravy*. Vlastivěda Moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 3. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 108–161.
- Podborský, V. 1994:** *Náboženství našich prapředků*. Věda do kapsy 7. Brno: Masarykova univerzita.
- Podborský, V. 2006:** *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita.
- Podborský, V. 2011:** Fenomén neolitického domu. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M 14–15 (2009–2010), 17–45.
- Podborský, V., Kazdová, E., Koštuřík, P., Weber, Z. 1977:** *Numerický kód moravské malované keramiky: problémy deskripce v archeologii*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Poulik, J. 1950:** *Staré Město (okr. Uherské Hradiště). Kostel v trati Špitálky a hroby* č. 1–23. Rkp. náleзовé zprávy, č. j. MTX195000322. [cit. 2021-04-27]. Uloženo: Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-195000322>.

- Poulík, J. 1955:** Nález kostela z doby říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě. *Památky archeologické* XLVI, 307–351.
- Poulík, J., Říhovský, J. 1951:** *Staré Město (okr. Uherské Hradiště). Slovanské hroby u kostela v poloze Špitálky (z výzkumu v r. 1950).* Rkp. náleзовé zprávy, č. j. MTX195100035. [cit. 2021-04-27]. Uloženo: Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-195100035>.
- Prokeš, L., Hložek, M. 2007:** Identification of some adhesives and wood pyrolysis products of archaeological origin by direct inlet mass spectrometry. *Chemia Analytica* 52, 701–714.
- Prokeš, L., Procházková, M., Kuča, M., Parma, D., Fojtík, P., Humpola, D. 2011:** Identifikace tmavých smolných hmot z neolitických nálezů na Moravě. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M 14–15 (2009–2010), 113–130.
- Přichystal, M. 2013:** Brno (k. ú. Bohunice, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů* 54(1), 137.
- Rakovský, I. 1985:** *Morava na prahu eneolitu.* Rkp. kandidátské disertační práce. Uloženo: knihovna Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.
- Říhovský, J. 1982:** Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčickách. *Památky archeologické* LXXIII(1), 5–56.
- Snášil, R. 1965:** *Staré Město – „Špitálky“, ul. Na Vyhliďce, č. p. 1529 (okr. Uherské Hradiště). Velkomoravský kostrový hrob, lužický příkop.* Rkp. náleзовé zprávy č. j. 509/97. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- Snášil, R. 1966a:** *Staré Město – „Na Špitálkách“, ul. Na Vyhliďce (okr. Uherské Hradiště). Lužická, velkomoravská.* Rkp. náleзовé zprávy č. j. 693/99. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- Snášil, R. 1966b:** *Staré Město – „Na Špitálkách“, ul. Na Vyhliďce, parc. č. 240/309 (okr. Uherské Hradiště). Lužická, středohradištní.* Rkp. náleзовé zprávy č. j. 343/95. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- Snášil, R. 1966c:** *Staré Město – „Špitálky“, ul. Na Vyhliďce (okr. Uherské Hradiště). Středohradištní, KPP-slezskoplatěnická.* Rkp. náleзовé zprávy č. j. 512/97. Uloženo: archiv archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- Snášil, R. 1975:** Průběh cesty mezi Uherským Hradištěm – Sady a Starým Městem v době hradištní. *Slovácko XVI–XVII (1974–1975)*, 13–18.
- Snášil, R. 1981:** Osídlení území města v pravěku a časné době dějinné. In: J. Čoupek a kol: *Uherské Hradiště. Dějiny města.* Brno: Blok, 39–79.
- Spurný, V. 1972:** Sídliště starší a střední doby bronzové v Bezměrově u Kroměříže. *Památky archeologické* LXIII(1), 180–248.
- Staňa, Č. 1977:** Chata s moravskou malovanou keramikou v Rajhradě (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 1975, 12–13.
- Staré Město 1873.** In: *Geoportál ČÚZK. Archiv. Katastrální mapy evidenční. 1 : 2 880. Staré Město 1A 09* [online]. Praha: Český úřad zeměměřičský a katastrální [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=kmevidm&idrastru=B2_a_14MS_2862-1A_09.
- Šabatová, K., Vitula, P. 2002:** *Přáslavice. Díly pod dědinou, Kousky a kukličky (II). Pohřebiště a sídliště z doby bronzové (katalog).* Archaeologiae Regionalis Fontes 4. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci.
- Šebela, L. 1999:** *The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue).* Fontes Archaeologiae Moraviae XXIII. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Brně.
- Škrdla, P., Poláček, L., Škojec, J. 1999:** Mikulčice (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 39 (1995–1996), 249–258.
- Štěrbová, J. 2009:** *Vývoj změn využití krajiny v nivě řeky Moravy ve 20. století* [online]. Rkp. diplomové práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Přírodovědecká fakulta. Katedra Geografie. Uloženo: Theses.cz. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: https://geography.upol.cz/soubory/studium/dp/2009/2009_Sterbova.pdf.
- Trampota, F., Parma, D., Lisá, L., Přichystal, A., Nývltová Fišáková, M., Dreslerová, G. 2020:** Lengyelský čtvercový objekt ze Střelice a jeho překvapivá interpretace. In: J. Malíšková, P. Tóth (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu. 39. ročník. Brno, 9. – 11. 9. 2020. Sborník abstraktů.* Brno: Nakladatelství Masarykovy univerzity.
- Uherské Hradiště 1948.** In: *Geoportál ČÚZK. Archiv. Státní mapy ČSR. 1 : 5 000. Uherské Hradiště 5-0* [online]. Praha: Český úřad zeměměřičský a katastrální [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Uherske_Hradište_5-0_1948.
- Vaškových, M. 2004:** Archeologické výzkumy na katastru Starého Města. *Slovácko* XLV, 109–155.
- Vaškových, M. 2005:** *Staré Město – „Špitálky“, NKP (okr. Uherské Hradiště).* Rkp. náleзовé zprávy č. j. 759/05. Uloženo: Archiv archeologického oddělení Slovákého muzea v Uherském Hradišti.
- Vaškových, M. 2006:** *Vývoj osídlení středního a severní části dolního Pomoraví v neolitu a na počátku eneolitu* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2021-03-25]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/mv3bq/>.
- Vaškových, M., Schenk, Z., Kuča, M., Škrdla, P., Langová, J. 2008:** Předběžná zpráva o struktuře neolitického osídlení středního a severní části dolního Pomoraví a dolního Pobečví. In: I. Cheben, I. Kuzma (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Zborník referátov z 26. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska.* Michalovce, 24. – 27. 9. 2007. Archaeologica Slovaca Monographiae, Tomus IX. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 215–304.
- Wirtz, D. 2000:** Altliebel – Eine Siedlung der Lausitzer Kultur in Oberlausitzer Heide- und Teichgebiet. *Archäologie Aktuell im Freistaat Sachsen* 6 (1998–1999), 78–83.
- Zelnitius, A. 1931:** Slovanská pohřebiště ve Starém Městě u Uh. Hradiště. *Sborník Velehradský* Nová řada 2, 15–25.
- Zelnitius, A. 1934:** Slovanská pohřebiště ve Starém Městě. I. a III. *Sborník Velehradský* Nová řada 5, 16–22.
- Zelnitius, A. 1937:** Výzkum Starého Města. Příspěvek k luštění otázky velkomoravského Velehradu. *Sborník Velehradský* Nová řada 8, 14–18.
- Zelnitius, A. 1939:** Nálezy. *Sborník Velehradský* Nová řada 10, 36–38.

Summary

A rescue excavation was carried out in the Staré Město – “Špitálky” location in 1949–1950 by J. Poulík who examined the gravel extraction damaged remnants of a Great Moravian church and a smaller inhumation cemetery with more than 40 graves (Poulík 1955). The negative of the church and its immediate surroundings later became part of a national cultural monument. A new evaluation excavation took place there in 2020 in connection with its complex revitalisation and focused on the area north of the church’s foundations. The survey proved that neither the ecclesiastical area nor the cemetery continued in this direction but it did document intensive prehistoric occupation. The earliest activities in the newly examined area can be dated to the later phase of the Moravian Painted Ware culture (MPWC), probably to phase IIb. The documented MPWC features are most likely part of the western periphery of a more extensive residential area that continued eastward into the “Čertův kút” location.

Late Eneolithic funeral activities have been newly proven in the “Špitálky” location. An oval grave pit was uncovered in the central part of the examined area containing four whole pottery vessels, half of another vessel and a severely damaged copper wire hair spiral. No skeletal remains were preserved and no indications of a mound or barrow above the grave were discovered. The grave goods make it possible to date the archaeological context to the final phase of the Moravian type of the Corded Ware culture. Unique finds of polished stone hammer axes from the nearby “Niva” location indicate that more graves from that period might have been originally situated on the elevated terrace above the River Morava.

The latest documented occupation in the area is connected with the Urnfield culture (UFC); the pottery material gathered does not enable more than this general dating. However, a settlement pit from a later phase of the UFC was found there during the 1950 survey. The “Špitálky” location represents the western periphery of a several-hectare residential area, which was demonstrably and continuously occupied throughout the Late and Final Bronze Age. This was documented by several Platěnice features detected by R. Snášil (1966c) during water pipeline construction in Na Vyhlídce Street; the occupation also continued there in the Hallstatt period. A large number of stakeholes and postholes, several settlement features with an undefined function and five trench-like features that probably served as foundation trenches for wood-and-earth houses were documented in the newly examined area. At least two hypothetical layouts of above-ground structures were determined based on spatial analyses. Bronze Age settlement activities are accompanied by an isolated find of a cremation pit burial. An anthropological analysis of the burnt bones indicates that the shallow pit was used to deposit the remains of what was probably an adult individual cremated at a temperature of 550–800 °C. No offerings, which would enable more precise dating, were collected from the grave.

The archaeological survey in Staré Město – “Špitálky” in 2020 provided new knowledge, particularly to the extent of the settled area in the individual prehistoric periods. Another major contribution is the confirmation of the absence of early medieval activities outside the ecclesiastical district delimited by a wooden enclosure, which definitively confirms the earlier presumed hypothesis that the proprietary church was situated in an open space detached from the settlement in the “Na Špitálkách” location. In connection with a complex revitalisation of the national cultural monument area, some of the newly discovered structures will be presented to the general public on information panels and by marking directly in the terrain. The site, registered as a national cultural monument, will thus, after many years, receive due protection and presentation to its full extent concerning its historical significance.

Kontakty

Jaroslav Bartík

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Čechyňská 363/19

CZ-602 00 Brno

bartik@arub.cz

&

Slovácké muzeum, p. o.

Smetanovy sady 179

CZ-686 01 Uherské Hradiště

Tomáš Chrástek

Slovácké muzeum, p. o.

Smetanovy sady 179

CZ-686 01 Uherské Hradiště

tomas.chrastek@slovackemuzeum.cz